

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

PODOBY KŘESŤANSKÉ CHARITY VE STŘEDOVĚKU
FORMS OF CHRISTIAN CHARITY IN THE MIDDLE AGES

Vedoucí práce:

ThDr. Kamila Veverková, Th.D.

Autor práce:

Bc. Kateřina Polanská

Praha 2014

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé diplomové práce ThDr. Kamile Veverkové, Th.D. za její odborné vedení, cenné rady a připomínky, ochotu a vstřícnost.

PROHLÁŠENÍ

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem „Podoby křesťanské charity ve středověku“ napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných zdrojů a má práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne

Podpis

ANOTACE

Diplomová práce „*Podoby křesťanské charity ve středověku*“ se pokouší čtenáři přiblížit, komu a jakým způsobem byla prokazována křesťanská dobročinnost v tomto období. Neboť problematiku nelze pojímat izolovaně, je tato snaha zasazena do širšího společenského kontextu této historické epochy. Zmíněny jsou některé hospodářské, sociální a kulturní aspekty středověké společnosti a krátce je nastíněno také myšlenkové pozadí této doby. Aby mohla být středověká charitativní péče náležitě vykreslena, nebylo možné neshrnout, alespoň ve stručnosti, její dosavadní vývoj.

KLÍČOVÁ SLOVA

Charita, křesťanství, dějiny, středověk

ANNOTATION

The aim of “*Forms of Christian charity in the Middle Ages*” diploma thesis is to introduce reader, to whom and how was Christian beneficence extended in that period. As this issue can hardly be argued as an isolated topic, it was endeavoured to introduce it into a broader social context of this historical epoch. It mentions certain economical, social and cultural aspects of medieval society and it also briefly outlines intellectual background of the period. In order to be able to create an accurate picture of medieval charity, it was necessary, at least concisely, describe it's existing to date.

KEY WORDS

Charity, Christianity, History, Middle Ages

OBSAH

ÚVOD.....	- 7 -
1 CHARITA.....	- 9 -
1.1 Vymezení pojmu charita	- 9 -
1.2 Starý zákon a charita	- 12 -
1.3 Základy charity u Ježíše Krista	- 14 -
1.4 Láska k bližnímu a chudí na počátku	- 17 -
1.5 Blíženecká láska v církvi Otců.....	- 19 -
1.6 Dobročinnost církve v křesťanském císařství	- 22 -
2 STŘEDOVĚK	- 27 -
2.1 Vymezení a periodizace období středověku	- 27 -
2.2 Středověká společnost – hospodářské, sociální a kulturní aspekty.....	- 28 -
2.3 Středověký člověk a jeho myšlení.....	- 32 -
3 CHARITATIVNÍ PÉČE VE STŘEDOVĚKU	- 39 -
3.1 Péče o chudé a pocestné	- 39 -
3.2 Lékařství a péče o nemocné	- 46 -
3.2.1 Středověké choroby	- 48 -
3.2.2 Lékaři a lékařské vzdělání	- 53 -
3.2.3 Poskytovatelé péče	- 58 -
3.2.4 Poskytovatelé péče v českých zemích (Praze)	- 61 -
3.3 Další služby charity.....	- 66 -
ZÁVĚR	- 70 -
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	- 71 -
SUMMARY	- 74 -

SEZNAM ZKRATEK

Zkratky názvů biblických knih dle ČEP:

Lv	Třetí Mojžíšova (Leviticus)
Mt	Matouš
L	Lukáš
J	Jan
Ř	Římanům
1 J	První list Janův

Ostatní zkratky:

ČEP	Český ekumenický překlad Písma
dopl.	doplněné
lat.	latinsky
nakl.	nakladatelství
orig.	originál
přeprac.	přepracované
rozš.	rozšířené
řec.	řecky
str.	strana
tzn.	to znamená
tzv.	takzvaný
vyd.	vydání

ÚVOD

Církev vždy projevovala zájem o svět nemocných a trpících. Ve své činnosti byla vedena postoji a příkladem Ježíše Krista. Službu potřebným tak považovala za nedílnou součást svého poslání. Její blížecká láska změnila lidskou bídu ve výzvu a hodnotu. Na tuto výzvu pak odpovídala organizováním pomoci a péči.

Středověk byl tvrdým obdobím, zmítaným hladomory, epidemiemi, válkami. V těchto nepříznivých podmínkách se tedy našlo mnoho těch, kteří po charitativní pomoci a péči církve „volali“.

První část práce vymezuje pojem charita a zaměřuje se na problematiku charity v raně křesťanském období. Ve stručnosti přibližuje křesťanskou charitu jako dějiny lásky, na jejichž počátku stojí Ježíš Kristus, jakožto impuls pro apoštoly, první křesťanská společenství, křesťany žijící v době pronásledování a následně v období svobodné církve.

Druhá část práce je věnována středověku. Pokouší se zprostředkovat myšlenkový a společenský rámec, v němž se charitativní péče v tomto období pohybovala. V podkapitolách je vymezeno období středověku, jsou charakterizovány tehdejší životní podmínky, zejména po stránce společenské a hospodářské, je podniknut krátký exkurz do myšlení středověkého člověka.

Poslední, nejrozsáhlejší část práce tvoří popis charitativní činnosti ve středověku. Pozornost je zaměřena na péči o chudé, péči o nemocné a na další služby charity. Ve všech případech, je problematika pojímána jak z pohledu poskytovatelů péče, tak z pohledu jejích příjemců. Detailněji je pak pojednáno o péči o nemocné, kdy jsou zmíněny středověké choroby, středověká medicína a konkrétní instituce poskytující péči ve středověké Praze.

Metodologicky jsem postupovala deskriptivní metodou. Při zpracovávání jsem čerpala z odborné literatury, jejíž výčet je komplexně uveden na konci mé práce. V této souvislosti je

nutné podotknout, že literatura, zabývající se dějinami křesťanské charity, je v českém odborném prostředí značně omezena.

1 CHARITA

1.1 Vymezení pojmu charita

Na pojem charita je možno pohlížet z nejrůznějších úhlů. Obecně bývá chápán zkrátka jako dobročinnost. Pro křesťana však znamená něco zcela konkrétního. Základní charakteristikou vztahu mezi Bohem a člověkem, ale také člověkem a ostatními lidmi, je láska. Tato láska je stěžejním požadavkem, který je na něj kladen. Cílem této křesťanské lásky je vztah, v němž jde v první řadě o dobro milovaného člověka. Právě toto chápání vyjadřuje lat. *caritas* (od *carus* - drahý) či řec. *agapé*.

Filosofové starověku jako ctnost lidumilnost, *caritas*, *agapé*, ještě nestanovili. Prakticky a fakticky tu byla vždy, ale teoreticky ji teprve křesťanství stanovilo jako největší ze všech ctností, rozšířenou dokonce i na nepřátele. Cizí utrpení se tedy bezprostředně stává mým motivem. Soucit člověka vede k tomu, aby druhému pomáhal. Je-li tato bezprostřední účast živá, přiměje člověka čistě morální motiv k tomu, aby přinesl oběť potřebě či nouzi druhého. Tedy zde, v bezprostřední účasti, neopírající se o žádnou argumentaci, leží jediný původ *caritas*, *agapé*. Teprve tehdy, když člověk pomáhá druhému a nic nad to a nic vedle toho, teprve pak dokázal onu lásku k lidem, jejíž kázání je velkou zásluhou křesťanství. Správně Matouš říká, že ti, kdo prokazují dobrodiní, mají odměnu již v něm.¹ „*Když prokazuješ dobrodiní, nechtěj budít pozornost, jako činí pokrytci v synagogách a na ulicích, aby došli slávy u lidí; amen, pravím vám, už mají svou odměnu.*“²

Teologický slovník pojem charita definuje jako lásku nejprve Boha k lidem, pak také lidí k sobě navzájem a k Bohu. Jde o zásadně zvláštní druh lásky, neboť vzniká působením Božího Ducha. Ze strany Boží je tato láska při prosazování dějin spásy vůlí stvořit bytosti od

1 SCHOPENHAUER, Arthur. *O vůli v přírodě a jiné práce*. Praha: Academia, 2007, str. 520 – 522.

2 Mt 6, 2

sebe odlišné, učinit je svébytnými a sám se jim sdělit. Ze strany člověka je pak odpověď, která je sama dána opět skrze Božího Ducha a zakládá trvalé společenství s Bohem a mezi lidmi navzájem. Láska k bližnímu je chápána jako pravá osobní vůle k dobrému, jež je umožněna a nesena milostí Boží. Jelikož láska je opravdovou a úplnou realizací vlastní osoby, znamená odevzdání celé vlastní bytosti. Láska k bližnímu „kvůli Bohu“ vyjadřuje prostor a základ, který teprve umožňuje radikální lásku k bližnímu, neboť v nadpřirozeném řádu bytí je samotný Bůh nejvnitřnějším tajemstvím člověka.³ „Proto je podle obecného názoru teologie skutek lásky k bližnímu, skutkem teologické ctnosti lásky k Bohu, tedy Duchem svatým působená spoluúčast na životě Trojice, kde Boží pneuma je zosobněnou láskou Boží.“⁴

Slovník křesťanské kultury k pojmu charita říká, že se jedná se o jednu ze tří božských ctností, dle svatého Pavla tu největší. Projevující se dobročinnými skutky, jako sytit hladové, napájet žíznicí, odívat nahé, ošetřovat nemocné, navštěvovat vězně.⁵ „Až přijde Syn člověka ve své slávě a všichni andělé s ním, posadí se na trůnu své slávy a budou před něho shromážděny všechny národy. I oddělí jedny od druhých, jako pastýř odděluje ovce od kozlů, ovce postaví po pravici a kozly po levici. Tehdy řekne král těm po pravici: „Pojďte, požehnání mého Otce, ujměte se království, které je vám připraveno od založení světa. Neboť jsem hladověl a dali jste mi jíst, žíznul jsem a dali jste mi pít, byl jsem na cestách a ujali jste se mne, byl jsem nahý a oblékli jste mne, byl jsem nemocen a navštívili jste mě, byl jsem ve vězení a přišli jste za mnou.“ Tu mu ti spravedliví odpoví: „Pane, kdy jsme tě viděli hladového a nasýtli jsme tě nebo žíznivého a dali jsme ti pít? Kdy jsme tě viděli jako pocestného a ujali jsme se tě nebo nahého a oblékli jsme tě? Kdy jsme tě viděli nemocného nebo ve vězení a přišli jsme za tebou?“ Král odpoví a řekne jim: „Amen, pravím vám, cokoli jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratrů, mně jste učinili.“ Potom řekne těm na levici: „Jděte ode mne, prokletí, do věčného ohně, připraveného ďáblu a jeho andělům! Hladověl jsem a nedali jste mi jíst, žíznul jsem a nedali jste mi pít, byl jsem na cestách a neujali jste se mne, byl jsem nahý a neoblékli jste mě, byl jsem nemocen a ve vězení a

3 RAHNER, Karl a Herbert VORGRIMLER. *Teologický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2009, str. 28.

4 Tamtéž, str. 195.

5 LAMAITR, Nicole. *Slovník křesťanské kultury*. Praha: Garamond, 2002.

nenavštívili jste mě. Tehdy odpoví i oni: „Pane, kdy jsme tě viděli hladového, žíznivého, pocestného, nahého, nemocného nebo ve vězení a neposloužili jsme ti?“ On jim odpoví: „Amen, pravím vám, cokoliv jste neučinili jednomu z těch nepatrných, ani mně jste neučinili.“ A půjdou do věčných muk, ale spravedliví do věčného života.“⁶

Alegoricky bývá charita zpodobňována rohem hojnosti, převráceným měšcem či jako personifikovaná ctnost. Na italských krucifixech 14. století představoval charitu často pelikán. V renesanci a baroku pak měla podobu kojící ženy či ženy chránící děti.⁷

Liturgický slovník charitu specifikuje jako činnou lásku k bližnímu, zejména v organizované podobě, jež má úzký vztah k liturgii. Jestliže je liturgie konáním lidu a pro lid, je možná jenom tam, kde členové drží pospolu v sourozenské lásce a ochotě pomáhat si. Tato potřeba nachází liturgický symbol v pozdravení pokoje, které je vždy těsně spojeno s modlitbou a obětní slavností. Osobní setkání s Bohem Otcem, které se má dít skrze Krista v Duchu svatém při bohoslužbě, vyžaduje účastníkovu opravdovou osobní lásku. Proto se výchova k liturgii děje především ve formování jeho schopnosti milovat. Cvičení v lásce je plodem správně slavené liturgie. Zážitek setkání s Bohem a bratřími v naslouchání slovům Písma a ve slavení svátostí, především eucharistie, rozněcuje ve věřících Kristovu lásku. Bohoslužebné společenství není možné bez osobní aktivity lásky jednotlivce ani bez pomocné aktivity společenství.⁸

S pojmem charita se pojí také termín *agapy*. Dle liturgického slovníku se jednalo o bratrskou „hostinu lásky“ křesťanského společenství. Podle židovského stylu se život prvokřesťanské obce odehrával především v rámci společného stolování, do něhož se eventuálně mohla včlenit eucharistie. Po osamostatnění eucharistické slavnosti se vytvořily samostatné formy náboženského stolování, většinou s charitativním zaměřením (stravování vdov), jemuž se říkalo *agapy*. Tyto formy náboženského stolování do jisté míry přežívají v různých žehnáních pokrmů. V dnešní době bývá na staré *agapy* znovu navazováno, většinou

6 Mt 25, 31 - 46

7 LAMAITR, Nicole. *Slovník křesťanské kultury*. Praha: Garamond, 2002.

8 BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008, str. 152.

tím, že po eucharistii zůstávají věřící pospolu, aby různými náboženskými a charitativně důležitými formami stolování utužovali ve společenství lásku a přátelství.⁹

1.2 Starý zákon a charita

Zejména jedná-li se o společné struktury zjevení, jako například setkání Boží a lidské svobody, je v křesťanství a judaismu celá řada hodnot společná. Už ve Starém zákoně nacházíme krom příkázání lásky k Bohu také příkázání druhé: „*Nebudeš se mstít synům svého lidu a nezanevřeš na ně, ale budeš milovat svého bližního jako sebe samého. Já jsem Hospodin.*“¹⁰ V tomto případě je, na rozdíl od Nového zákona, výraz bližní pojat úžeji, ale přesto ukazuje, že Izraelita si měl lidi kolem sebe všímat. Nejevil-li někdo zájem o druhé či se k nim dokonce choval nepřátelsky, bylo to chápáno jako urážka Boha. Krom požadavků ve vztahu k Bohu, připojoval Zákon také pravidla styku s bližním. Desatero a „Zákon smlouvy“ obsahují řadu příkazů v oblasti styku s bližním, a to zvláště malým a chudým.¹¹

Z předpisů týkajících se větší univerzality služby k bližnímu, které vyplývají ze Smlouvy a Desatera, vybereme několik: Ve vztahu k otrokům došlo ke zlidštění. Otrok přestal být jen pouhým nástrojem a jeho pán měl povinnost se o něj postarat v nemoci a stáří. Desatero pak přišlo s povinnostmi, v nichž se jednalo o práva a důstojnost člověka, o jeho právo na život, na majetek a pravdivost, na ochranu manželství a důstojnost rodičů, především pak jejich zajištění ve stáří. Dimenze sociální spravedlnosti zvláště zřetelně vystupovala v nařízení milostivého léta, kdy se každý mohl vrátit ke svému vlastnictví a všichni ke své čeledi. Jakási rovnost šancí pro všechny se tak měla obnovovat každých padesát let.¹²

9 BERGER, Rupert. *Liturgický slovník*. Praha: Vyšehrad, 2008, str. 38.

10 Lv 19, 18

11 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 26.

12 Tamtéž, str. 27 – 28.

Proti nespravedlnosti v mezilidské a sociální oblasti protestovali zvláště proroci. Opětovně požadovali jednání, které se zasazovalo o práva nejslabších a jinak hendikepovaných, a tím v konečném důsledku prosazovali milosrdenství.¹³

Židovská morálka ve vztahu k bližnímu byla v porovnání s pohanskými národy na vysoké úrovni. Láska rodičů k dětem a dětí k rodičům byla vlastní celé starozákonní etice. Rodina měla povinnost postarat se o své rodiče, staré, nemocné a příslušníky své rodiny. Výjimku tvořili malomocní, k nimž byla společnost nemilosrdná, neboť toto onemocnění považovala za Boží trest, který měl úzkou souvislost se spáchaným hříchem. Z tohoto důvodu zasahovali do lékařské profese i kněží. V souvislosti s malomocenstvím na druhou stranu vyniká, jak na tehdejší dobu měli Izraelité vyvinutý smysl pro hygienu. Nakažlivě nemocní byli izolováni, byly konány obřadné koupele, prokazovány zdravotnické služby, prostituce byla zakázána.¹⁴

Kromě lékařů, kteří svoji profesi provozovali jako řemeslo, existovala ještě paralelní zdravotnická péče v jednotlivých komunitách. Nemocní za ošetření většinou platili, ale v případě nemocných bez prostředků, mohla být lékařská péče i bezplatná. Neměl-li se o nemocného kdo postarat, vybrala peníze na lékaře solidárně obec. Bylo také povinností všimnout si trpících a poskytnout ošetření, byl-li někdo raněn či nemocen. K almužně byli nabádáni ve jménu Hospodina pak všichni Izraelité. Nelze však nezmínit, že tato solidarita s potřebnými, soucit a milosrdenství byly uplatňovány pouze k příslušníkům stejného národa a náboženství.¹⁵

13 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 28.

14 Tamtéž, str. 29.

15 Tamtéž, str. 30.

1.3 Základy charity u Ježíše Krista

V příkladu Ježíše Krista nacházíme nového ducha služby potřebným. S křesťanstvím došlo k radikálnímu obratu, kdy charitní služba začala být motivována především bliženeckou láskou a ne jen lidskými kalkulacemi.

Kristův život jednoznačně vykazoval příklon k jakkoliv znevýhodněnému člověku. Jednalo se o projev křesťanské lásky, spočívající nejen v projevech zbožnosti, ale především v *caritas*, která byla vrcholnou formou činnosti křesťana. Jedná se o postoj ducha, který projevuje svůj stav činností.¹⁶ „*Dítky, nemilujme pouhým slovem, ale opravdovým činem*“.¹⁷ Kristův příklad lásky není jen ctností, jež má člověk napodobit a uskutečnit, ale je především duchovním návodem pro cestu, po níž se nechá vést Duchem svatým a tak se přiblíží Bohu.¹⁸

„Tento Kristův vzor přenáší do svého učení i augustiniánská škola, když bere lásku jako základ své spirituality a člení ji do následujících čtyř kategorií:

- *Na „přející lásku“, tedy lásku toužící se připodobnit svrchovanému Bytí,*
- *Na „lásku vystupující“, vedoucí postupně k vrcholům dokonalosti,*
- *Na „lásku bojující“, čelící špatným náklonnostem,*
- *Na „lásku plodnou“, která vychází z lásky k Bohu, je živena modlitbou a pokorou a vede k lásce k bližnímu jako znamení duchovní zralosti. Jedná se o přenos božského Ty na ty bližního.“¹⁹*

Co se Ježíšova působení v Novém zákoně týká, zahajuje Ježíš službu četbou úryvku z Izaiáše: „*Duch Hospodinův jest nade mnou; proto mne pomazal, abych přinesl chudým radostnou zvěst; poslal mne, abych vyhlásil zajatcům propuštění a slepým navrácení zraku, abych propustil zdeptané na svobodu, abych vyhlásil léto milosti Hospodinovy. Pak zavřel*

16 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 37.

17 1 J 3, 18

18 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 38.

19 Tamtéž, str. 38.

knihu, dal ji sluhovi a posadil se; a oči všech v synagóze byly na něj upřeny. Promluvil k nim: „Dnes se splnilo toto Písmo, které jste právě slyšeli.“²⁰

Ježíš se zabýval nemocnými do té míry, že uzdravování nemocného pro něj mělo větší naléhavost než doslovné, Zákonem dané zachovávání soboty. Nebylo pro něj nic horšího než vidět trpícího a „přejít na druhou stranu“. Evangelia nám ukazují, že lid přicházel k Ježíšovi pro uzdravení.²¹ „...přinášeli k němu všechny nemocné, postižené rozličnými neduhy a trápením, posedlé, náměsíčné, ochrnuté, a uzdravoval je.“²²

Uzdravování tedy bylo podstatnou součástí Ježíšovy služby druhým. Uzdravoval z různých podob zla, jako byla fyzická nemoc, slabost vnitřní, spoutanost duchovní. Tento výčet prozrazuje, že Ježíš přišel odstranit veškeré následky hříchu a zla. Nemoc byla pojímána jako zlo, odporující původnímu Božímu plánu.²³

Ježíšova láska k nemocnému znamenala více než osobní prospěch, proto neudivuje, že Ježíš uzdravoval i za cenu nevraživosti ze strany zákoníků a farizeů. Dle něj totiž pravá láska upřednostňuje prospěch druhého před prospěchem vlastním. S Ježíšovým uzdravováním jde vždy ruku v ruce milosrdenství, které úzce souvisí s lítostí. S lítostí jde pak pokora, z níž plyne citlivost či jemnost, která se projevuje také v Ježíšově laskavém oslovování nebo povzbuzení.²⁴

Ježíš přistupoval k nemocným lidsky, ale zároveň božsky. To lze pak reflektovat takto: je-li milosrdenství projevem lásky vůči potřebnému, je možno vyvodit, že hlavní „hnací silou“ Ježíšovy služby vůči nemocným byla láska k druhému, ale zároveň i k Otci.²⁵ „*Skrze Ducha svatého byl Ježíš obdařen charismatickým darem, který působí nečekaně, a tedy vůbec ne „automaticky“, na způsob nějaké magie. Jeho péče nebyla proto pouhou filantropií*

20 L 4, 18 - 21

21 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 21.

22 Mt 4, 24

23 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 40.

24 Tamtéž, str. 42.

25 Tamtéž, str. 42.

nesenou lidskými postoji, ale také službou Boží, tedy v Božím Duchu. Na jeho službě se projevovalo plně jeho lidství, ale také jeho božská moc.“²⁶

Uzdravení byla nejočividnějším znamením aktivní přítomnosti Božího království. Ježíš tedy pověřil své apoštoly, aby v této službě pokračovali. Tak se zrodila církev.²⁷

Z působení Ježíše a z jeho poselství se zrodila nová zdravotnická kultura, jejímiž základními prvky jsou:

- *„Ježíš se ztotožňuje s každým člověkem, který potřebuje pomoci.*
- *Láska k Bohu a k bližnímu shrnuje celý Zákon a Proroky; vede nás k evangelijní dokonalosti; je naplněním Zákona.*
- *Láska k chudým nás postaví při posledním soudu na stranu blažených nebo zavržených. „Na konci života budeme souzeni podle lásky.“*
- *Láska je snadný prostředek, který nás činí přáteli a obhájci chudých, abychom byli jednou přijati do věčných příbytků.*
- *Nové chápání člověka jako Božího dítěte, údu Kristova těla a Pánova chrámu.*
- *Není už rozdílu mezi otroky a svobodnými, pány a služebníky.*
- *Lékařské umění se už nesmí chápat jako pramen zisku nebo projev magie, nýbrž jako výraz Kristovy lásky.*
- *Obrana života, a to každého života, od početí až do smrti.*
- *Zdravotní a charitativní nasazení zejména pro slabé a chudé.*
- *Tělo určené ke vzkříšení nabývá nové důstojnosti.*
- *Ježíš dává smysl a hodnotu každé lidské bolesti, i když člověk trpí nevinně.*
- *Láska očišťuje a odčiňuje hříchy.*“²⁸

²⁶ Tamtéž, str. 42.

²⁷ MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 24.

Ježíšova služba nemocným je dodnes vzorem pro všechny věřící. Tato služba nekončí pouhým uzdravením těla, ale celého člověka, především ve vztahu k Bohu skrze Ježíše. Ježíš-lékař se stal vzorem křesťanů už od dob prvotní církve. Prvotní křesťanské hlásání dalo podobu „náboženství uzdravení“ a v péči o nemocné vidělo zcela zásadní úkol.²⁹

Duch křesťanské charity byl inspirován Kristovým učením a je shrnut v odkazu na Ježíšovu velekněžskou modlitbu: „*Nové přikázání vám dávám, abyste se navzájem milovali; jako já jsem miloval vás, i vy se milujte navzájem. Podle toho všichni poznají, že jste moji učedníci, budete-li mít lásku jedni k druhým.*“³⁰

Tyto myšlenky, umocněné příkladem a svatostí Ježíšova života, se staly způsobem myšlení a životním stylem všech křesťanských obcí. Blíženecká láska a zdravotní péče byly vybudovány na těchto nosných idejích. Jeho evangelium se stalo trvalým pramenem a stálou inspirací velkých světců blíženecké lásky i mnoha dobročinných děl, která církve vykonala.³¹

1.4 Láska k bližnímu a chudí na počátku

V rozměru lásky k chudým a nemocným, jakožto lásky Kristovy působící v srdci člověka, která neodporuje zlému, která oplývá soucitem, která dospívá k lásce k nepříteli, která se obětuje a stravuje ve službě chudým a nemocným i v nebezpečí života, máme zahlédnout lásku Boha k člověku, a to právě v „ubohé lásce“ jednoho člověka k druhému.³²

Péče a charita křesťanů se v apoštolských dobách církve měla poskytovat i těm, kteří k obci věřících nepatřili. Svatý Pavel k tomu v listu Římanům říká: „*Svolávejte dobro na ty, kteří vás pronásledují, dobro a ne zlo. Radujte se s radujícími, plačte s plačícími. Mějte*

28 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 24.

29 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 43.

30 J 13, 34 - 35

31 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 25.

32 Tamtéž.

porozumění jeden pro druhého. Nesmýšlejte vysoko, ale věnujte se všedním službám. Nespoléhejte na svou vlastní chytrost. Nikomu neoplácejte zlým zlé. Vůči všem mějte na mysli jen dobré. Je-li možno, pokud to záleží na vás, žijte se všemi v pokoji.“³³ A pak dále: „*Jestliže má tvůj nepřítel hlad, nasyť ho, a má-li žízeň, dej mu pít; tím ho zahanbíš a přivedeš k lítosti. Nedej se přemoci zlem, ale přemáhej zlo dobrem.*“³⁴

Učení apoštolů o lásce k bližnímu zdůrazňuje některé důležité zásady pronesené samotným Kristem a náležitě je rozvádí. Zmíníme alespoň tři hlavní:

- „*Bez lásky nejsem před Bohem nic. Chybí-li lidskému počínání láska, není v Božích očích prospěšná.*
- *Láska k bližnímu ať se projevuje skutky. Mírou naší lásky k bližnímu jsou skutky.*
- *Láska ať je dobře spořádaná. To znamená, že si především nesmí špatně vést při rozdávání, tak aby podporovala například lenochy v jejich povalečství.*“³⁵

K uchopení lásky k bližnímu je třeba vědět, že bez odpuštění není možné začít modlitbu a bez modlitby neexistuje plod ducha, kterým je láska. Židé a Řekové nebyli schopni žít pospolu, neboť Zákon byl na prvním místě. Toto je u křesťanů vyřešeno velkým gestem lásky, otevřeností srdce k přijetí druhého, cizího nebo odlišného.³⁶

Dalším rozměrem charity v apoštolských dobách byla skutečnost, že zvěstování, modlitba a láska k bližnímu byly vzájemně propojeny. Nejednalo se o nějakou stupnici křesťanských povinností. Láska k bližnímu není jednoduše dobročinnost. Rodí se z eucharistie a projevuje se společenstvím srdcí, které bylo vyjádřeno společným vlastnictvím. Církev chtěla učít, že majetek je dán proto, aby byl spravován ve prospěch chudých. Velkodušnost, s jakou křesťané dávali druhým k dispozici vše, co měli, byla nápadná. Praxe obětování darů pro chudé se vyvinula velmi brzy. Dary věřících se kladly na

33 Ř 12, 14 - 18

34 Ř 12, 20 - 21

35 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 45.

36 Tamtéž, str. 45.

oltář v kontextu bohoslužby. Dávaly se také finanční příspěvky a pořádaly se zvláštní sbírky u bohatších věřících. Eucharistie byla tedy nejvhodnější chvílí pro vzájemné dělení. Po mši byla sbírka odevzdána představenému, který z ní pak podporoval sirotky, vdovy, nemocné nebo jiné potřebné, vězně a hosty. Zkrátka všechny, kteří to potřebovali.³⁷ „*Didaché říká: „Nevzdaluj se od toho, kdo něco potřebuje, děl se o všechno se svým bratrem a nic nenazývej svým. Máte-li společné to, co neumírá, oč spíše věci, které jednou skončí.*“³⁸

1.5 Blíženecká láska v církvi Otců

Ptáme-li se po tom, co ke křesťanství přitahovalo, lze jako jednu z pohnutek označit odvahu mučedníků. Jestliže křesťané umírali pro svou věc, svědčilo to o tom, že šlo o věc důležitou. Dále bylo pohnutkou také panenství, jež pohany pobuřovalo, neboť v člověku byla vždy touha po čistém životě, který by byl otevřený božským hodnotám. Pohnutkou byla také víra ve věčný život. Zásadní pohnutkou ovšem byla bratrská láska.³⁹

Pohané byli křesťany nejdříve zmateni. Na rozdíl od nich neviděli smysl v odpouštění a pomoci někomu, od koho nemohou dostat nic na oplátku. Chápali filantropii, neboť z té mohla pramenit pověst, vážnost, vděčnost. Nezištnou, obětavou křesťanskou lásku bratrskou a lásku k chudým, však nikoliv.⁴⁰

Heslem křesťanského společenství byla „almužna“, chápána jako milosrdenství, které je chválou Boha. Chudoba byla vnímána jako urážka Boží štědrosti, kterou almužna odčiňovala. Almužna byla považována za něco lepšího než modlitba a půst.⁴¹

37 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 46 – 47.

38 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 29.

39 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 50.

40 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 32.

41 Tamtéž, str. 32.

„Svatý Basil, biskup Cézareje zdůrazňuje: „Neexistuje křesťanská askese bez lásky k bližnímu, bez toho, že bychom věnovali svůj čas a své peníze tomu, kdo je potřebuje. Každá jiná kratší cesta je klam, každá jiná nauka je blud. Ty, ať jsi kdokoli, podporuješ-li chudého, dáváš nesmírně bohatému Bohu. Důvěřuj mu. Co jsi dal ztrýzněnému člověku, Bůh přijímá, jako bys to dal jemu a odmění to. Na soudu bude mít první místo ten, kdo konal skutky lásky. Kdo pomáhal nuzným, je povolán přede všemi a je s radostí přijat do nebeské slávy.“⁴²

Již od nejstarších křesťanských dob můžeme dobročinnost rozdělit na soukromou a veřejnou. U soukromé charity je nesnadné uvádět příklady, ale probíhala v podobě dobrovolného příspěvků podle možností přispěvatelů. Tyto příspěvky pak byly použity na živobytí a potřeby chudých, sirotků, starců, odsouzenců, vdov, pocestných. Veřejná dobročinnost byla prováděna již nikoliv jednotlivci, ale církví jako takovou. Její službou bylo samozřejmě hlásání Božího slova, konání bohoslužeb, vysluhování svátostí, ale zároveň byla její nedílnou součástí péče o chudé, která tvořila přímo část bohoslužby. Během ní přinášeli věřící své dary, které pak byly přerozděleny. Položení darů na oltář mělo svůj hluboký význam. Dárcové tak neobdarovávali chudé přímo, ale nepřímo Bohu vraceli, co od Něho měli a zároveň chudí nepřijímali dary od lidí, ale od Boha samého. Toto gesto zasadilo charitativní službu pevně do náboženského rámce. Ve prospěch chudých byly také pořádány hody lásky, kdy chudí byli pozváni do některého domu a tam se účastnili hostiny obvykle náboženského rázu.⁴³

Různá společenství věřících a pokřtěných tvořila *hé katholické ekklésia*. Jednalo se o apoštoly, proroky, učitele, evangelisty, kněží, biskupy, jáhny a další. V počátcích organizační složka jednotlivých církví nebyla všude stejná a ani nebyl tak vyhraněný rozdíl mezi jednotlivými úřady. Časem se však tyto úřady začaly postupně vymezovat do jednotlivých forem služby, jak je známe dnes.⁴⁴

42 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 39.

43 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 50 – 52.

44 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 44.

Za hlavou lokální církve byl uznán biskup. Byl hlavním orgánem charitativní práce mezi prvními křesťany a měl bezprostřední zodpovědnost za blíženeckou lásku. Poté, co byl formulován jeho úřad, bylo na něm, aby:

- *„Rozděloval spravedlivě almužny mezi sirotky, vdovy, nešťastné a cizince bez prostředků;*
- *Pečoval o osamělé a o nemocné (bez rozlišování na přátele a nepřátele, příbuzné nebo cizí, svobodné nebo ženaté);*
- *Se staral o výchovu sirotek, o jejich umístění u pěstounů, o jejich manželství a budoucnost;*
- *Opatřil práci nezaměstnaným;*
- *Dal pokrm a šat těm, kdo nemají;*
- *Pomáhal vězňům;*
- *Dal mládež vyučit řemeslům;*
- *Poskytoval pohostinství cizincům.*“⁴⁵

Pomocníky biskupů byli jáhni, jejichž hlavním úkolem byla evangelizace a služba apoštolům. Postupně se také stali manažery charitativní služby. Aby mohli jáhni úkoly plnit odborně, bývaly vedle úřadovny biskupa místnosti pro veřejnou péči, zvané *diakonie*. V blízkosti *diakonie* byla škola, kde se jáhni vzdělávali pro své zdravotnické služby. V některých případech mohly jáhny ve službě zastupovat také jáhenky. Úkoly jáhnů vypadaly takto:

- *„Během mše svaté sbírali dary;*
- *Spravovali církevní pokladnu, včetně vkladů sirotek a vdov;*

⁴⁵ MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 45.

- *Museli znát všechny věřící, aby mohli hlásit biskupovi, kdo potřebuje pomoc;*
- *Bděli nad vdovami a sirotky;*
- *Navštěvovali, podporovali a umývali nemocné a staré lidi;*
- *Za pronásledování se museli vydávat do vězení, aby utěšovali křesťany a pomáhali jim;*
- *Museli pomazávat, umývat a pochovávat mrtvé;*
- *Bývali pověřeni hostit cizince.*⁴⁶

Další skupinou, která měla podíl na charitativní službě prvotní církve, byly vdovy a panny. Vdovský stav se stal důležitou funkcí s přesně vymezenými výsadami a posláním. Vdovy byly vybírány samotným biskupem. Měly vést asketický život a býval jim svěřen úkol pomáhat biskupům a jáhnům. Jejich úkolem bylo poskytovat pohostinství, navštěvovat vězně, sbírat peníze pro dobročinnou službu. Na rozdíl od vdov panny nebyly voleny, ale skládaly soukromý slib čistoty a obvykle žily v rodině.⁴⁷

1.6 Dobročinnost církve v křesťanském císařství

Od oficiálního uznání křesťanství císařem Konstantinem, kdy se stalo státním náboženstvím, začalo křesťanství postupně ovlivňovat strukturu a ducha státních institucí, do jejichž fungování tak proniklo více pochopení pro solidaritu s chudými. Docházelo k součinnosti státu a církve. Charitativní činnost se stala opravdovou a veřejnou funkcí. Stala

46 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 47.

47 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 57 – 59.

se zákonným požadavkem a začaly být prosazovány legislativní změny obsahující humanizační prvky. Zároveň byly rušeny zákony, které byly antihumánní.⁴⁸

Byl například ustanoven obhájce lidu, který měl chránit nejslabší společenské třídy. Upevňovala se instituce rodiny. Chudé a početné rodiny byly osvobozeny od osobních daní. V případě, že byl rodičům zabaven majetek, měly pak děti právo na podporu. Byla legalizována nepřipustnost rozvodu, která ženě poskytovala ekonomické zabezpečení. Chudým vdovám bylo uděleno dědické právo. Celkově si společnost měla brát za úkol chránit sirotky a vdovy. Otcové už nadále neměli rozhodovat o životě svých narozených nebo nenarozených dětí. Za trestuhodnou vraždu bylo pokládáno odložení dítěte. Také týrání a zabíjení otroků bylo trestáno. Naopak bylo zdůrazňováno, že poskytnout otrokům svobodu patří k nejzásadnějším skutkům křesťanského milosrdenství. Bylo zakázáno mučit dlužníky. Velkým výdobytkem bylo také právo azylu, kdy se podezřelý či odsouzený mohl utéci do chrámu. O staré a bezmocné mělo být pečováno dobročinnými osobami. Vězni měli být chráněni proti bezohlednosti žalávníků. Neděle byla uznána za den odpočinku.⁴⁹

K realizaci charitativních úkolů se jako nejvhodnější instituce jevila církev. Řadu oblastí společenského života řídili zejména biskupové. Zajišťovali zásobování a distribuci potravin, chránili slabé, vykupovali válečné zajatce a vybízeli k propouštění otroků. Majetek církve byl pokládán za majetek chudých a potřebných. Kostely dostávaly od císařů nebo od bohatých křesťanů nemovitý majetek pro podporu kněží a k charitativní činnosti. Kromě „klasických“ funkcí biskupové mohli zakročit pro zmírnění přísných zákonů a arogance státních úředníků.⁵⁰

Vedle katedrál byly církví zřizovány rozsáhlé špitální komplexy, hospice pro poutníky, sirotčince a chudobince. Postupně církev žádala, aby se takováto zařízení nacházela ve všech městech. Vznikly charitativní instituce nazývané „*piae causae*“, určené k trvalému a

48 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 61.

49 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 56.

50 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 64.

bezplatnému rozdělení životně potřebných věcí a služeb pro hmotné potřeby nemajetných, bezdomovců, starých lidí, nemocných a dětí.⁵¹

Mezi nejznámější ústavy té doby patřila:

- „*Xenodochia* – poskytovala pohostinství cizincům, pocestným a hostům.
- *Nosokomia* – byla nemocnicí nebo alespoň útulkem pro nemocné.
- *Brefotrofia* – sloužila k zaopatření pohanských novorozeňat nebo nemluvňat.
- *Orfanotrofia* – byla sirotčinci pro starší děti, které se zde učily řemeslům, vědám a umění.
- *Gerontotrofia* – pečovala o přestárlé. *Starobinec*.
- *Ptochotrofia* – byla určena chudým a žebrákům, kteří zde měli nejen hmotné zabezpečení, ale bylo také postaráno o jejich náboženský život. Chudobince spravoval kněz.“⁵²

Postupně stále významnější role v hospodářském, kulturním a společenském životě připadala novým protagonistům, v nichž byla živá apoštolská horlivost, totiž mnichům. Ve své počáteční fázi bylo mnišství spontánním a neorganizovaným hnutím. Později bylo založeno na společném životě. Centry náboženského života se postupně stávaly kláštery, v nichž byl společný mnišský život veden. Mniši se považovali za pravé následovníky prvotní církve. Žili podle pevného řádu a ztělesňovali ideál poslušnosti a kázně. Mniši hluboce působili na křesťanské společnosti. Byli vyhledáváni poutníky, osobami, jež potřebovaly radu i následovníky. Mnišství si uložilo za úkol angažovanost v dobročinnosti.⁵³

51 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 56.

52 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 63.

53 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 59.

Kláštery se stávaly centry náboženského života pro celé široké okolí. Jejich součástí také bývaly školy, sirotčince či ubytovny. Angažovaly se v pomoci chudým a v neposlední řadě se staraly o nemocné. Mnišství se zasloužilo o rozvoj lékařství, neboť mnozí mniši byli lékaři, odborní bylinkáři. Kláštery se tak staly středisky zdravotnické kultury a péče. Přiléhala k nim diakonie, instituce zodpovědná za charitativní aktivity. Měly také podstatnou a jedinečnou funkci jako prostředníci mezi chudými lidmi a bohatými dobrodinci. Svým nasazením v sociálních dílech se mniši zapojili do charitativních služeb církve, takže časem nahradili jáhny. Charitativní činnost v těchto staletích konali především benediktini. Pomáhali těm, kdo nemohli dát nic na oplátku, a kteří⁵⁴ „...se slévaly každodenně do klášterů jako potůčky do moře.“⁵⁵

Následně se do činnosti zapojovala také křesťanská aristokracie. Zásady nového náboženství totiž odsuzovaly sobecké užívání bohatství a zdůrazňovaly sociální závazky soukromého vlastnictví, což šlechtickým rodinám ukládalo zcela zvláštní povinnost vůči společensky slabým skupinám. Císařové a šlechtici stavěli posvátné budovy, zakládali nemocnice a útulky, starobince, sirotčince, kláštery a diakonie. Hostit pocestné, ošetřovat opuštěné nemocné a pomáhat chudým se stalo dobrovolnou činností aristokracie.⁵⁶

Po zapojení laiků do charitativních aktivit, byl výraz diakonie používán pro označení zvláštních zařízení vydržovaných ze státních příspěvků a darů. Šlo o světské budovy, které poskytovaly almužny, duchovní péči a možnost hygieny. Některé diakonie navíc poskytovaly i pohostinství a nabízely lékařskou pomoc. Vznikaly vedle kostelů, aby se usnadnila duchovní pomoc, a aby u zbožných dobrodinců budily důvěru. Byly tvořeny mnichy nebo zbožnými laiky pod vedením kněze. Financování charitativních úkolů probíhalo především z darů

54 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 64 – 65.

55 Tamtéž, str. 65.

56 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 74.

soukromníků, z peněžních podpor a naturálií od vrchnosti. V pozdním středověku se pak některé z diakonií změnilly v nemocnice.⁵⁷

⁵⁷ MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 67 – 72.

2 STŘEDOVĚK

2.1 Vymezení a periodizace období středověku

„Středověk je přechodným obdobím umístěným mezi dva vrcholy – klasický starověk a renesanci.“⁵⁸

Pro svou nejednoznačnost je vymezení období středověku poměrně nesnadným úkolem. Tato problematičnost je zapříčiněna tím, že přerod z jednoho období do období následujícího nezačal všude ve stejný čas a ne všude probíhal stejným tempem. Jednalo se o plynulý, ale táhlý proces transformace společnosti a kultury. Klíčovou oblastí pro vznikající středověkou civilizaci bylo území Evropy, kde na podkladech antické kultury vznikla nová společnost, jež měla své duchovní kořeny v křesťanství a stala se těžištěm politického, ekonomického i kulturního dění tehdejší doby.

Vymezit období středověku je tedy možné pouze orientačně. Obvykle bývá ohraničen pádem Západořímské říše (476), na opačné straně časové osy pak pádem Konstantinopole (1453), popřípadě vynálezem knihtisku či objevením Ameriky. Nejednotnost týkající se konce středověku panovala také v českých zemích. Jako mezník bývá uváděn například nástup Jiřího z Poděbrad na trůn, případně bývá přelomové období posouváno až ke konci vlády dynastie Jagellonců.

Středověk bývá obvykle periodizován do období raného středověku (5. - 11. století), kdy dochází ke krizi římského světa, barbarským vpádům a budování nových struktur. Období středověku vrcholného (11. - 14. století), které je ve znamení rozmachu křesťanského světa, jeho expanze v podobě křížových výprav, obnovy měst, obchodu, ale také dělení společnosti a konečně středověku pozdního (14. - 15. století), pro nějž je charakteristická všeobecná

⁵⁸ LE GOFF, Jacques, Jean-Claude SCHMITT a Franco ALESSIO. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, str. 741.

hospodářská a demografická krize.⁵⁹

2.2 Středověká společnost – hospodářské, sociální a kulturní aspekty

Konec starověku a počátek středověku lze charakterizovat jako období, které bylo zmítané velkými nepokoji, jež uvedlo v pohyb stěhování národů. Počátkem pátého století se v důsledku vpádu barbarů pronikavě změnila politická mapa Evropy. Barbarské kmeny podnikaly řady nájezdů, pustošily a plenily. Tyto události měnily tvář Evropy, ale především ovlivňovaly její obyvatelstvo. Došlo k jeho rapidnímu snížení, města byla zničena, hospodářství upadalo. Tento vývoj měl za následek odliv obyvatel z měst na venkov. Jednalo se o fakt ekonomický, demografický, ale především sociální, který měl rozhodující vliv na utváření středověké společnosti, která se měla stát společností feudální.⁶⁰

Na troskách západořímské říše vzniklo několik germánských království. Obyvatelé se usazovali na venkovských dvorcích, neboť Římany založená města hynula. Vznikly rozsáhlé velkostatky, které byly obdělávány otroky (dominikál). Ostatní půda byla obdělávána poddaným lidem, sídlícím ve vesnicích (rustikál). Člověk raného středověku byl na půdě zcela závislý. Každý panský dvůr si vyráběl vše, co potřeboval, byl v podstatě samostatnou jednotkou. Králové žili z výnosů korunních statků, přičemž dvůr cestoval od statku ke statku a vybíral nashromážděné zásoby. Obchod byl nepatrný, neboť cesty nebyly bezpečné a málokdo si mohl dopřát cizích výrobků. Také průmysl téměř ustal. Postupně mizely z oběhu peníze a hospodářství počalo mít naturální charakter.⁶¹

Společenský život zdrsňel. Mnoho lidí sužoval všudypřítomný hlad. Příčinou těchto hladomorů byly zejména nízké zemědělské výnosy, zapříčiněné dlouhými zimami a nočními mrazy, povodněmi a bouřemi, jež přinášely náhlé záplavy, suchými nebo naopak deštivými léty, hlodavci či hmyzem. Nezřídka však přicházelo více těchto pohrom najednou. Tyto

59 LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005.

60 Tamtéž.

61 DORAZIL, Otakar. *Světové dějiny v kostce: historická příručka*. Vimperk: Papyrus, 1997, str. 69.

hladomory měly za následek zvětšení bídy chudiny. Ti, kteří nezemřeli hladu, pak byli vystaveni jiným nebezpečím. Konzumace potravy špatné kvality, jako například bylin nebo mouky nevhodné k požívání a nezřídka i hlíny, měla často za následek smrtelné nemoci, případně podvyživenost jejich vznik podporující. Šlo o cyklus, v němž se střídala nepohoda, bída a četné epidemie. Společnost tak byla odsouzena k celé řadě nemocí, v nichž se tělesné útrapy spojovaly s těžkostmi hospodářskými. Naděje na život byla slabá a věk dožití se pravděpodobně pohyboval okolo pětadvaceti až dvaatřiceti let. Dětská úmrtnost byla děsivě vysoká a pohybovala se průměrně kolem 18%. Ženy umíraly zpravidla dříve než muži. Těžká práce v domácnosti a v hospodářství je vyčerpávala, stejně tak jako častá těhotenství počínající v nízkém věku. Do těchto těžkých podmínek také poprvé, a ve středověku ne naposled, zasáhl mor. Svět se pak na dlouhou dobu ocitl na dně propasti.⁶²

Sedmé století bylo obdobím, kdy správa církve upadala a na papežském stolci se vystřídal množství papežů. Biskupové si hleděli hlavně světského panství jako ostatní velmožové. Koncem století byl vydán zákoník, který byl nejvýznačnějším plodem právní literatury raného středověku. Neblahou událostí pro Evropu sedmého století byl příchod islámu a arabská conquista. Příchod islámu se stal klínem mezi Evropou a Asií a zbrzdil obchodní i kulturní styky mezi východními zeměmi a západem Evropy.⁶³

V 8. století došlo ke sporu mezi papežem a byzantským císařem. Od té doby papež vystupoval i jako světský vladař papežského území. Byla také nastolena vláda dynastie Karlovců, která měla velký význam politický i kulturní. Ujímal se lenní systém, kdy byly statky propůjčovány na doživotí za manský slib. Vznikaly také první kláštery.⁶⁴

V následujících dvou století přijal papež korunu jako symbol moci nad veškerým křesťanstvem. Bylo prohlášeno, že hlavou křesťanů není císař, nýbrž papež. Karolinská renesance a její snahy o vzkříšení starověké vzdělanosti pokračovala. Obyvatelstvo stále sídlilo především ve vesnicích a dvorcích. Později se vlády ujala dynastie Otonů. Také pro ni byly charakteristické snahy o obrodu. Králové opírali svou moc o vzrůstající organizaci

62 OHLER, Norbert. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H&H, 2001, str. 26 – 31.

63 DORAZIL, Otakar. *Světové dějiny v kostce: historická příručka*. Vimperk: Papyrus, 1997, str. 72.

64 Tamtéž, str. 75.

církevní. V nových biskupských sídlech vznikaly důležité tržní osady. Byly zakládány biskupské a klášterní školy.⁶⁵

Křesťanská společnost se počínala dělit na ty, kteří se modlí, ty, kteří bojují, a ty, kteří pracují. Funkcí mnichů byla modlitba, která je spojovala s božským světem a obdařovala nejvyšší duchovní mocí na zemi. Po nich následovali válečníci, a zvláště nová společenská vrstva bojovníků, která se stala novou šlechtou, rytířstvem, jež chránilo ostatní. A konečně svět práce, který byl ztělesňovaný rolníky. Z jejich práce byli živi příslušníci ostatních dvou stavů.⁶⁶ Vedle příslušníků tří stavů se pak nacházeli ještě lidé na okraji společnosti, příslušníci diskriminovaných profesí a lidé, jejichž bytí záviselo na milosrdenství a na náhodě. Jednalo se zejména o tuláky, nemocné a postižené.⁶⁷

Po období karolinském a otonském došlo k obrodě celé Evropy. Její propuknutí učinilo z 11. století věk skutečně prudkého rozvoje evropské křesťanské civilizace. Původ tohoto rozmachu je třeba opět hledat v půdě. Byly pěstovány nové plodiny, měnil se způsob obdělávání půdy. S lepšími životními podmínkami opět vzrostl počet obyvatel, který byl rozhodující pro šíření křesťanství.⁶⁸ Nadále prosperovala skupina pánů, velkých vlastníků půdy a zároveň rytířů. Hospodářská situace se zlepšovala. Znovu počínala pomalu rozkvétat města a kultura. Přibývalo škol. Školství se dělilo na dva stupně, na trivium (latina, sloh, dialektika) a quadrivium (matematika, geometrie, astronomie a kostelní hudba). Byl položen základ první křesťanské univerzity. Rozvíjela se řemesla a obchod, zejména s plátnem a skunem. Řemeslníci se sdružovali v cechy a s obchodníky tvořili městský patriciát. Vznikaly nové stavby, především církevního charakteru. Duchovenstvo žilo sebevědomě a domáhalo se privilegovaného postavení ve veřejném životě.⁶⁹

Paralelně s touto expanzí vnitřní se křesťanství ve dvanáctém století uchylovalo i k expanzi vnější. Tak se zrodila dobovatelská tažení, jejichž výsledkem bylo posunutí hranic

65 DORAZIL, Otakar. *Světové dějiny v kostce: historická příručka*. Vimperk: Papyrus, 1997, str. 76 – 81.

66 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 17.

67 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 120.

68 LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005.

69 DORAZIL, Otakar. *Světové dějiny v kostce: historická příručka*. Vimperk: Papyrus, 1997, str. 81.

křesťanského světa, totiž křížové výpravy do Svaté země. Nadšení křížových výprav, pozdvižení ducha k Bohu, vedlo ke vzniku nového slohu gotického. Ujala se metoda scholastická, tvořila se volná sdružení žáků a vznikaly univerzity. Papežství dosáhlo vrcholu moci a církve se vyprostila ze světského područí.⁷⁰

Středověká společnost byla zejména společností střetů a sama sebe často zobrazovala protikladnými dvojicemi. Nejvýznamnější byl zřejmě protiklad duchovní – laikové, zcela běžný ve společnosti ovládané církví pod vedením kleriků. Další dělicí čáru tvořilo i kritérium moci, které se v pozdním středověku odrazilo v tom, že protiklad mocný – chudý, byl ve 13. století postupně nahrazen dvojicí bohatý – chudý.⁷¹

V důsledku obnovení obchodu se do měst znovu stahovali obyvatelé uprchlí z půdy a vznikala nová společnost. Měšťan tak byl většinou přistěhovalec, včerejší venkovan. Město přetvářelo středověkého člověka. Zužovalo prostor, který důvěrně znal, ale násobilo počet společenství, jichž byl členem. Jeho život nově závisel na trhu. Dominantní mentalitou byla mentalita kupce, mentalita zisku.⁷²

Došlo k dělbě práce, řemesla se specializovala. Vznik měst, rozvoj řemesel a obchodu zásadně změnil podmínky hospodářského života a způsobil, že hospodářství naturální bylo vystřídáno hospodářstvím peněžním. Začal vzkvétat průmysl, byly zavedeny směnky, půjčovalo se na zástavy. Městská pečeť nebyla o nic méně výrazná v oblasti intelektuální a umělecké. Klášterní prostředí bylo i nadále příznivé rozvoji kultury a umění, nicméně v oblasti vzdělávání došlo k prudkému rozvoji právě ve městech.⁷³ Církev přestala být jedinou nositelkou vzdělání a vzdělanosti. U městského obyvatelstva vzrůstala potřeba zejména právních, technických a lékařských znalostí. Vzdělání lidé, kteří disponovali těmito znalostmi, nemuseli již být bezpodmínečně kleriky. Pro uspokojení potřeby vědění vznikaly ve městech

70 DORAZIL, Otakar. *Světové dějiny v kostce: historická příručka*. Vimperk: Papyrus, 1997, str. 84.

71 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 17.

72 Tamtéž, str. 22.

73 DORAZIL, Otakar. *Světové dějiny v kostce: historická příručka*. Vimperk: Papyrus, 1997, str. 86.

necírkevní, většinou soukromé školy.⁷⁴ V životě politickém došlo k velkému zesílení moci šlechty, v životě církevním k vzrůstu světské a finanční moci církve.

Dále stoupalo bohatství církve. V tomto období disponovala velkým jměním. Papežský dvůr se stal první stálou panovnickou rezidencí a hromadil majetek. Život nehodných sluhů církve budil pohoršení, proto byly brzy slyšet hlasy, které vybízely církev k opuštění rozmařilého života. Volalo se po obnově mravů, po církevní reformě, rozmáhala se první hnutí kacírská. Stále častěji také byly sváděny boje o moc mezi světskou a církevní mocí.⁷⁵

Postupně se do popředí dostával jiný typ organizace prostoru, typ teritoriálně vymezených států. Středověká expanze byla u konce. Znovu také došlo k úpadku, nové morové epidemii a návratu hladu.⁷⁶

Strašlivá „černá smrt“, mor, zmítal pozdně středověkou Evropou. Těžkou ranou byla zejména epidemie v roce 1347 a v letech následujících. Následky těchto ran byly katastrofální. Dle odhadů statistik kolem roku 1300 obývalo Evropu asi 73 milionů lidí. Na konci 14. století to pak bylo přibližně pouhých 45 milionů obyvatel. Země byly zbaveny velké části svého obyvatelstva, města a vesnice pustly, pole ležela ladem. Tato jedna z největších hrozných událostí v historii měla důsledky populační, hospodářské i kulturní.⁷⁷ Krize křesťanského světa přelomu 14. a 15. století byla zde.

2.3 Středověký člověk a jeho myšlení

Středověk měl dvojí tvář. Na jedné straně tvář pozoruhodného rozmachu křesťanství mezi rokem 1000 a 13. století, na druhé období pozdního středověku, jako temné epochy. Jaký byl ovšem člověk této doby? Málokterá dějinná epocha byla přesvědčena tak jako křesťanský středověk o existenci univerzálního a věčného obrazu lidství. Protože středověká

74 SOKOLOV, Vasil Vasiljevič. *Středověká filozofie*. Praha: Svoboda, 1988.

75 DORAZIL, Otakar. *Světové dějiny v kostce: historická příručka*. Vimperk: Papyrus, 1997, str. 89.

76 LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005.

77 VINAR, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 10.

společnost byla až do nejnějnějších vláken prodchnuta a ovládána vírou, byl tento obraz pochopitelně definován nábožensky, a to především nejvyššími teologickými pojmy.⁷⁸ „Existoval-li lidský typ, který měl být z panoramatu středověkého člověka vyloučen, pak to byl zapřísáhlý bezvěrec, typ v pozdějších dobách nazývaný neznaboh, volnomyšlenkář či ateista.“⁷⁹

V různých dobách středověké křesťanství trvalo buď na pozitivním obrazu člověka jako Boží bytosti, kterou Bůh stvořil k obrazu svému, a která se spolupodílela na stvoření a byla povolána k tomu, aby se vrátila do ráje, o nějž přišla vlastním proviněním nebo naopak na jeho negativním obrazu, na obrazu hříšníka, za všech okolností schopného podlehnout pokušení, ztratit navěky ráj a upadnout do věčné smrti. Tato pesimistická vize člověka slabého, prostopášného a pokořeného před Bohem se vinula celým středověkem. Více se však prosazovala v období raného středověku od 5. do 10. století a v 11. - 12. století, kdežto optimistická představa člověka převládala od 12. - 13. století.⁸⁰

Nejoblíbenějším biblickým modelem, s nímž se člověk raného středověku ztotožňoval, byl Jób. Byl to člověk, který musel přijmout Boží vůli, aniž by v ní hledal jiná odůvodnění než Boží rozmar. Zdá se, že člověk v pojetí středověké křesťanské teologie je pouze předmětem boje, který jej prerůstá a je veden duchem zla, Satanem, proti Bohu dobra. Samozřejmě je myšlen jen jediný Bůh, který však ponechal Satanu velkou moc nad člověkem. Na člověku a jeho svobodné vůli záleží, zda přijme či odmítne milost, která jej spasí nebo zda odolá či podlehne hříchu, který jej přivede k ztracení. Vyvinuly se tak dvě koncepce člověka. První z nich byl člověk putující, kdy tento svět i život jsou pouze dočasnými zastávkami v jeho osudu, v němž směřuje podle své volby, buď k věčnému životu, nebo k věčné smrti. Svým založením a předurčením tak byl středověký člověk poutníkem.⁸¹

78 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 11.

79 Tamtéž, str. 11.

80 Tamtéž, str. 12.

81 Tamtéž, str. 12 – 14.

Druhým pojetím člověka pak byl kající. Středověkému člověku byla od narození vštěpována koncepce hříchu, takže v pokání hledal prostředek pro zajištění své spásy. Byl stále připraven reagovat na pohromu či nenadálou událost mimořádným pokáním.⁸²

Nadměrně těžké poměry ve středověku, zejména morové rány, značně formovaly myšlení středověkého člověka. Byly chápány jako ohlašování konce světa. Člověk měl činit pokání, odvrátit se od světa a připravovat se na svět, který se blížil. Spásu měl hledat na jiném než tomto světě. Stále přítomným pocitem byla tomuto člověku lidská bída a odevzdanost. Touha uniknout světu a dostat se do nebe, to jest nepropadnout peklu a přitom se vyhnout očistci, veskrze pronikala myšlení člověka. Středověk tak byl dobou pohrdání světem a odmítání pozemskosti.⁸³

Středověký člověk by bytostí velmi složitou. Byla pro něj charakteristická rozporuplná jednota duše a těla. Přestože bylo pohrdání středověkého křesťanství tělem velmi silné, musel člověk dle učení církve žít v souladu těla a duše. Každá známka tělesnosti byla chápána jako symbol odkazující na duši. Spása a zatracení se uskutečňovaly skrze tělo i duši, nebo přesněji osud duše se naplňoval skrze tělo.⁸⁴

Naslouchal-li středověký člověk biblickým textům, mohl zvědět, že dle apoštola Pavla je nejdříve zaséváno tělo přirozené, a potom teprve duchovní. Bylo tedy nutné tohoto člověka přesvědčit, že mu stojí za to přemoci svou přirozenost, aby přesáhl fyzické tělo a stal se tak i tělem duchovním. To od něj vyžadovalo, aby nedělal, co si jeho přirozené tělo žádalo a dělal to, co žádosti těla alespoň omezovalo, nebylo-li je možné zcela umrtvit. Člověk měl své tělo omezovat a oslabovat, byl ustavičně vyslán do boje s ním. Hluboce věřícího křesťana ovládala představa, že čím více své tělo poničí, tím víc naruší žalář, ve kterém byla jeho duše uvězněna. Středověký asketa se snažil demonstrovat, že cesta ke spáse duše vede přes trápení těla, neboť utrpení smývá hřích.⁸⁵

82 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 15.

83 LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005.

84 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 15.

85 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 172.

Ovšem fyzické tělo se jen tak pominout nedalo. Jeho strasti se silně ozývaly v dobách epidemií smrtelných chorob, za hladomorů a válečných střetnutí. Člověk byl utvrzován v přesvědčení, že strážně těla jsou trestem seslaným shůry za jeho hříšné konání, myšlení, či dokonce jen jako předběžná výstraha.⁸⁶

Společenské postavení, úroveň vzdělání, kulturní dědictví a geograficko-historické zařazení sice vnášely určité rozdíly do chování středověkého člověka, avšak ideologický a kulturní systém způsoboval, že téměř každý, ať klerik či laik, bohatý či chudý, mocný či slabý, uvažovali stejným způsobem, měli podobné předměty víry, podobná fantasmata a utkvělé představy. Uvažování se shodovalo zejména v pohledu na neřest. Středověký člověk byl zaujatý hříchem. Dopouštěl se ho tím, že důvěřoval ďáblu a prohrával boj s neřestmi. Hříchy si představoval jako symbolické živočichy, jako nebezpečné alegorie.⁸⁷ „*Představoval si je i jako šálivé mámení ďáblových holek, vdaných za jednotlivé stavy společnosti.*

Ďábel má devět holek a osm z nich provdal:

- *Svatokupectví za kněze*
- *Pokrytectví za mnichy*
- *Výdírání za rytíře*
- *Svatokrádež za rolníky*
- *Přetvářku za soudce*
- *Lichvu za měšťany*
- *Okázalost dal vdaným ženám*
- *Poslední smilstvo; tu však nechtěl provdat, nýbrž ji nabízí všem jako holku pro všechny.*“⁸⁸

86 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 172.

87 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 30.

88 Tamtéž, str. 30.

Dnešní člověk cítí hranici mezi světem přirozeným a nadpřirozeným, viditelným a neviditelným. Středověký člověk ovšem viditelný svět nechápal jako pouhou stopu světa neviditelného, ale neviditelný svět stále zasahoval do jeho každodenního života. Byl tak neustále obklopen „zjeveními“, záhrobí pro něj nebylo od tohoto světa nijak odděleno. Zjevoval se mu například očištěc, mrtví, kteří nebyli vykoupeni, ale také pohanští a folklórní duchové vedení Satanem. Zjevení sice vzbuzovala hrůzu, nijak ovšem neudivovala.⁸⁹

Věčnost byla pro člověka středověku na dosah ruky. Prostorový systém záhrobí se ve 12. - 13. století stal racionálním systémem. Byl tvořen třemi hlavními končinami, totiž peklem, rájem a mezi nimi přechodným a dočasným očištěcem, v němž mrtví, zatíženi pouze lehkými hříchy nebo doposud neukončeným pokáním, trávili různě dlouhou dobu. Představy o očištěci dostaly svou definitivní podobu koncem 12. století. Při konečném vzkříšení a během posledního soudu měl očištěc zaniknout a jeho poslední obyvatelé měli vstoupit do ráje, jehož byl očištěc předpokojem. Součástí záhrobí byly také dvě končiny vedlejší. Limbus patriarchů, který se vylidnil, když Ježíš sestoupil do pekel během své pozemské „smrti“. Starozákonní spravedliví, kteří však nebyli pokřtěni, neboť žili před vtělením, vešli do ráje a místo, které obývali, zůstalo navždy uzavřeno. Limbus nevinátek naopak přijímal na věčnost děti, které zemřely nepokřtěny. Nebyly tam vystaveny žádným trestům, ale byly navždy připraveny o radost obcování s Bohem.⁹⁰

Středověký člověk věřil v časté zásahy Boha proti řádu přírody. Zázraky byly početné zpravidla tam, kde byl středověký člověk ohrožen nejvíce. Byl znám bezpočet zázračných uzdravení. Ve snaze zamezit pochybné činnosti pseudoléčitelů, přesunula církev od 13. století moc svatých do doby po jejich smrti. Tyto snahy pak vedly k rozkvětu kultu relikvií, o nichž se věřilo, že při doteku mohou způsobit zázrak. Bůh dovoľoval také příležitostné přestupky proti zákonům přírody v případě soudů a s nimi souvisejících zkoušek, ordálů.⁹¹

O naprosté většině středověké laické populace platilo, že neuměla číst a psát. Mluvené slovo tak mělo neobyčejnou sílu. Z kázání středověký člověk čerpal znalosti, příběhy, morální

89 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 31.

90 Tamtéž, str. 31.

91 Tamtéž, str. 31.

i církevní ponaučení. Mluvené slovo bylo nejvýznamnějším prostředkem komunikace, a proto muselo být pečlivě uchováváno. Středověký člověk měl výbornou paměť. Křesťanská víra středověku vycházela právě z paměti a tradice.⁹²

Středověký člověk věřil, že opravdové skutečnosti zůstávají skryté a člověk vnímá pouze znaky. Lze říci, že jeho svět byl světem symbolů, jejichž skryté významy musel neustále dešifrovat. Také Bible pro něj měla skrytou symbolickou strukturu, čímž se prohlubovala jeho závislost na duchovních, zběhlých v učení symboliky. Symbolika vládla mnoha oblastem, od architektury, po politiku.⁹³

Středověkého člověka fascinovala také čísla. Nejprve symbolická, později byl fascinován číslem přesným, vědecky manipulovatelným výpočtem a aritmetickými operacemi.⁹⁴

Značnou moc nad smysly a duchem lidí měly obrazy. Církev jich vědomě používala k informování a formování člověka. Didaktická a ideologická náplň obrazu dlouho převažovala nad jeho estetickou hodnotou. Obrazy měly účinky o to větší, protože byla stejně tak přisuzována symbolika také barvám.⁹⁵

Bohatá představivost a symbolické myšlení, prolínání viditelného s neviditelným, to vše tvořilo předpoklad pro to, aby byl středověký člověk velkým snílkem. Křesťanství však drželo jeho snění pod přísným dohledem. Církev se snažila přimět křesťany, aby sny zaháněli, aby nepátrali po jejich významu a obrnili se tak před hříchem. Využívat snů a nalézat v nich Boží poselství mohli pouze privilegovaní snící, jako králové či církevní autority.⁹⁶

Člověk středověku přemýšlel, jednal a žil v mezích systému několika základních hodnot, které odpovídaly Boží vůli. Každý musel respektovat uspořádání společnosti založené na principu hierarchie. Povinností člověka bylo setrvat na tom místě, kam ho Bůh zařadil. Vyvyšování bylo vnímáno jako pýcha, ponížení se jako potupný hřích.⁹⁷

92 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 32.

93 Tamtéž, str. 32.

94 Tamtéž, str. 33.

95 Tamtéž, str. 33.

96 Tamtéž, str. 34.

97 Tamtéž, str. 34.

Na sociální a politické rovině musel být středověký člověk poslušný svých nadřízených, ať už prelátů, v případě duchovních či krále nebo feudální vrchnosti, jednalo-li se o laika. Na rovině intelektuální a mentální pak musel být věrný především Bibli. Nábožensky odůvodněná poslušnost se tak stala největší intelektuální a sociální ctností.⁹⁸

Bylo nutno docílit, aby se středověký člověk choval určitým způsobem. Proto bylo třeba stanovit normy chování pro život tady na zemi a učinit je vymahatelnými. Formující se právní řád představoval rámec jej obklopujícího světa, který byl ohlávkou pro jeho konání. Vedle ohlávky těla posilovala se ohlávka duše, pocitována jako náboženská pravidla dána Bohem. Tato pravidla pro člověka byla nástrojem pro regulaci jeho vnitřního života. Vznikl tak prostor oscilace mezi ohlávkou vnější a ohlávkou vnitřní, prostor kultivace lidského citu a svědomí. Středověký člověk si musel tento prostor nějak obrazně přiblížit a personifikovat. K vytváření takových obrazů a personifikací se ideálně hodili sirotci, vdovy, chudáci, nemocní, mrzáci, a to ať už s předznamenáním dobrým či jako signum zla a špatnosti.⁹⁹

98 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 35.

99 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 157.

3 CHARITATIVNÍ PÉČE VE STŘEDOVĚKU

Větší rozmanitost než ve světě lidí odsunutých na okraj společnosti ve středověku nenalezneme. Jednotícím prvkem jejich kolektivního portréту bylo vyloučení z uznávané společnosti, v jehož důsledku se tito lidé ocitli na jejím okraji či zcela mimo ni. Člověk na okraji středověkých společností byl výsledkem individuální nebo skupinové negace panujícího řádu, přijatých zásad soužití, závazných norem a příkazů. Tak vznikl určitý svět, který byl společností vnímán jako odlišný.¹⁰⁰

Na jednu stranu byl středověk sice doménou velkého strachu a velkého hromadného veřejného i fyzického pokání. Na straně druhé pak rozmachem veliké bliženecké lásky, která se v tomto prostředí rozvinula více než kdykoliv předtím.¹⁰¹

Pro větší přehlednost můžeme středověkou charitu věnovanou lidem na okraji společnosti rozdělit na tři základní okruhy: péče o chudé a pocestné; lékařství a péče o nemocné; další služby charity. Toto je však spíše orientační, neboť i přes toto schématické rozdělení se jednotlivé okruhy často značně prolínají a navzájem splývají v jeden celek.

3.1 Péče o chudé a pocestné

Pro období středověku byly charakteristické velké migrační vlny. V souvislosti s kolonizací nových území, demografickým deficitem a později urbanizačními procesy se do pohybu často uváděly obrovské masy lidí. V mnoha případech bylo putování také součástí procesu socializace nebo profesního vzdělávání. Velké množství obyvatel tak bylo stále na cestě a kočovný způsob obživy je často vedl k nouzi. Ve vztahu k putujícím panovala

100 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha, Vyšehrad, 1999, str. 291.

101 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 94.

zpočátku nechuť a nedůvěra. Později se objevily církevní snahy o vytvoření pevného řádu poutnictví a začlenění putujících do organizovaných struktur.¹⁰²

Na okraji a v nuzných podmínkách žili také vyhnanci. V mnoha případech bylo vyhnanství pojímáno jako náhrada za trest smrti. Tato prostorová marginalizace se projevovala jako vyhnanství na venkov, na konci středověku pak jako vyhoštění do městských ghett.¹⁰³

Okraj společnosti tvořili také žebráci. Ti ovšem byli nezbytní, protože na nich bylo možné prokazovat milosrdenství. Byli víceméně organizovaní a stabilizovaní. Žebrání bylo dokonce vnímáno jako druh profese, jejíž technika byla postavena na vzbuzování soucitu. Leckdy ovšem žebráci neukazovali svoje skutečné defekty, ale své zmrzačení podvodně předstírali.¹⁰⁴

Počínaje pontifikátem svatého Řehoře Velikého (590 – 604) se charitativní služba církve střetávala s rozkladem základních společenských struktur. Bylo třeba přeorganizovat církevní jmění tak, aby se účinněji odpovědělo na požadavky chudých. Toho se ujal právě tento velký papež. Krom zmíněného přeorganizování církevního jmění, založil a podporoval špitály, osvobozoval vězně, přikl důchody nuzným a postaral se o zásobování základními životními potřebami.¹⁰⁵

Dobročinnosti církve napomáhaly jednak nejrozumnější dary císařů, ale i dobrovolné dary věřících ze všech společenských vrstev. Pod tíhou potřeby zakládali rozmanité struktury pro poskytování pohostinství, péči o poutníky, chudé a nemocné, jak papežové a šlechtici, tak i mnozí věřící. Například papež Symmachus zřídil ubytovny pro chudé. Pelagius přebudoval své vlastní obydlí na hospic pro chudé. Všechna tato zařízení, měla ve své blízkosti kostel,

102 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 292.

103 Tamtéž, str. 294.

104 Tamtéž, str. 309.

105 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 75.

klášter nebo nějaké obydlí pro příslušníky diakonie a také veřejnou budovu pro ukládání prostředků a pro udílení almužen.¹⁰⁶

Středověká charitativní péče se stále více přikláněla k charitě na bázi dobrovolnosti organizační i finanční, než k podpoře slabých na podkladě povinných příspěvků a budování ucelenějšího systému pomoci. Chudými a trpícími se zabývali zejména biskupové. Věřící informovali biskupa o případech nutné pomoci. Biskup pak zjednával pomoc a zároveň dbal, aby se obdarovaný dozvěděl, komu za podporu vděčí. Odkázal-li někdo chudým majetek, znamenalo to, že jej předal církevnímu chudinskému fondu.¹⁰⁷

Poskytovaná péče chudým se týkala potravy a ošacení, později byla rozšířena i na veřejnou lázeň a almužny v naturáliích. Chudým se tedy dostávalo podpory, ovšem její míra se odvíjela od množství získaných prostředků. Do dobročinnosti církve nebyli zahrnuti všichni chudí. Zvláštní péče byla věnována těm, kteří byli zapsáni v matrice. „*Snad i proto byli nazýváni matricularii nebo jinými slovy „Kristovy chudí“ nebo „chudí Cíkrve“*“.¹⁰⁸ Počet chudých v tomto seznamu byl omezen a leckdy se muselo dlouhou dobu čekat, než se uvolnilo místo. Tvořen byl především starými lidmi, strhanými těžkou prací, sirotky a vdovami, nemocnými nebo postiženými nějakou tělesnou vadou, jakož i lidmi, kteří přišli o majetek neštěstím či pronásledováním. Tito zapsaní chudí dostávali podporu, přičemž platila zásada, že nejdříve se práceschopným hledala možnost obživy, a teprve poté se uplatňovalo milosrdenství. Sirotci byli umisťováni v rodinách a zároveň se pod dohledem obce dávali vyučit nějakému řemeslu. Poskytována nebyla jen potrava a ošacení, ale dbalo se také na povznesení jedince. Práva a povinnosti těchto almužníků se u různých far lišila. Prostředky na takto chápanou charitu byly získávány sbírkami a z církevních patrimonií.¹⁰⁹

106 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 94 – 95.

107 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 225

108 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 95.

109 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 225.

V období raného středověku byli chudými především poutníci, které bylo potřeba ubytovat, venkované, kteří potřebovali nasycení a také obranu, sirotci a vdovy. Pohostinnost poskytovaly poutníkům tzv. *scholae peregrinorum*. Jednalo se o hospice, kde se cestujícím z různých zemí dostávalo přijetí, občerstvení a ošetření. Nejstarší z nich byl saský hospic.¹¹⁰

V době karolinské byli chudí zahrnuti do stavu chráněného zákonem a zaštitěného panovníkem a církví. O nemajetných se říkalo, že jsou Kristovými údy, stojí u bran ráje a jsou vrátnými nebe. Almužna tak zahlazovala hřích a chudý se přimlouval za dobrodince. Prakticky po celý středověk pak zůstával v platnosti ekonomický ideál vytyčený v tomto období, hledící všem připomenout duchovní cíle hospodářské činnosti, totiž desátky a almužnu.¹¹¹

V charitativní činnosti raného středověku fungovala církev jako ručitelka spravedlnosti, míru, pořádku a hlavní aktér rozdávání almužen a péče o potřebné. V tomto kontextu je tedy snadno pochopitelné, že církev oplývala značným majetkem. Na druhou stranu ovšem byla většinou nejméně čtvrtina jejich statků nebo církevních důchodů zákonem určena právě potřebným¹¹².

V 8. století se postupně situace začala měnit a docházelo k zabírání církevního zboží světskou mocí. Karel Veliký však nařídil, aby noví majitelé platili ze zabraného majetku církvi určité poplatky. Tyto císařské směrnice pověřovaly církev, aby řídila rozdělování majetku různým kategoriím chudých. Předpisy také upravovaly provoz hospiců, podporovaly potřebné, potlačovaly svévolné tuláctví. Lid byl vybízen, aby uděloval almužny. Císař promlouval takto: „*Nařizujeme, aby z toho, co za naší vlády věřící sami od sebe dají církvi, v místech bohatších dvě třetiny, byly přiděleny pro potřeby chudiny, třetina pro kněze nebo mnichy, v chudších však místech ať je to rozděleno po polovině mezi klérus a mezi chudé.*“¹¹³

110 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 96.

111 Tamtéž, str. 96 – 97.

112 Tamtéž, str. 97.

113 Tamtéž, str. 98.

Církevními předpisy pak bylo dokonce nařízeno, že každý věřící musí v závěti zmínit odkaz pro chudé, aby si tak získal zásluhu pro svou duši. Pokud tak neučinil, zemřel nekajícně, neboť se k němu přistupovalo, jako kdyby nechtěl před smrtí přijmout poslední svátosti.¹¹⁴

Každý biskup měl povinnost zřizovat a vydržovat vedle biskupského paláce hospic pro chudé, pocestné a nemocné. Všichni klerici měli přispívat desátkem a vedení hospiců bylo svěřeno některé z duchovních osob. Často přebírala péči o chudé u katedrálních kostelů kanovnická kapitula.¹¹⁵

Po smrti Karla Velikého nastal v říši chaos. Následující dvě století se pak nesla ve znamení pracného hledání politicko-společenské rovnováhy. Všeobecná nejistota se dotýkala i charitativní činnosti. Přesto se její subjekty množily a kromě biskupství se středisky pomoci stávaly i kláštery a hrady pánů. Věřící pak dávali almužny a platili desátek z výdělku. Také přinejmenším jedna třetina z vybraného se věnovala do pokladen na podporu chudých.¹¹⁶

V našich zemích ochrana potřebných patřila do kompetence světského knížete a knížete kostela pražského, tedy biskupa. Rozhodující formální krok k „sociálnímu zabezpečení“ u nás učinil Boleslav II., když dovolil biskupovi vybírat církevní desátky. Úhrnný desátkový příjem se dělil na čtyři díly. První díl byl určen na stavbu chrámů a jejich potřeby, druhý na výživu duchovenstva, třetí na chudé a vykupování otroků a poslední pak byl určen pro biskupství a pražský kostel. Takto vznikla „*kvarta pauperum*“, kterou biskupové používali různým způsobem ve prospěch chudých. Sociální činnost vyplývala z formální biskupovy povinnosti. Tento úkol byl posléze přenesen i na další církevní instituce.¹¹⁷

Systematičtější podpora ohrožených však narážela na problém výběru desátků, a to nejen od knížete (ten měl platit z výnosů svých statků a dalších důchodů jako z berní, poplatků, pokut i válečné kořisti), ale také od členů panského stavu, jakož i od lidí, kde se jednalo o tzv.

114 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 98.

115 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 80.

116 Tamtéž, str. 79.

117 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 167.

desátky lidové. Značný díl desátků ucházel biskupovi také tím, že si je vybraly například kláštery. Vliv samozřejmě mělo i biskupovo hospodaření. Ač povinnost pomáhat neměli, v souladu s křesťanským jednáním se k podpoře potřebných připojovali také členové knížecího rodu, respektive správcové jejich majetku.¹¹⁸

Udělat si obrázek o tom, v jakém duchu pracovali naši biskupové, je možné ze svědectví legend a kronik. Příkladem může být Kronika města Prahy. „*Velké almužny konali od starodávna biskupové a arcibiskupové pražští, jak bylo v úmyslu při nadání biskupství velkými důchody. Arcibiskup Arnošt vedle jiných výtečných vlastností svých vyznamenával se zvláštní dobročinností. Byl netoliko štědrým dárcem žebrákům, kteří se mu naskytovali na cestách po městech a vesnicích, maje s sebou vždy svého almužníka, který rozdával na jeho místě; nýbrž také každodenně krmil dvanáct chudých, každému uděloval pokaždé po dvou penízích. Na Velký pátek poděloval chudé šatstvem, totiž pláští, sukněmi a kápěmi, našitými obyčejně ze 70 i více postavů sukna. Vyhledával také chudé stydlivé, kteří se ostýchali prositi, byvše prve v lepším stavu, a poskytoval jim přiměřených podpor. Rovněž opatroval věnem chudé dívky, aby se mohly vdáti počestně, maje vždy jednoho nebo dva důvěrné kněze, kteří v soukromí pátrali, kde toho bylo potřeba.*“¹¹⁹

Kromě zmíněné dobročinnosti biskupů byla dokladem ducha křesťanské lásky i řada vladařů a postav z řad panstva. Záslužné činy byly konány v mnoha panských sídlech, zejména poté, co byl do církve přijat rytířský řád. Také hrady patřily mezi místa, kam se utíkali a hledali pomoc potřební.¹²⁰

Charitativní činnost se od biskupů přesouvala do klášterů a na řeholní osoby vůbec, a to i v případě, že v klášteře nežili, ale pečovali například o potřebné ve špitálech, které majetkem kláštera nebyly. Farnosti byly v mnohých případech feudálními pány ochuzeny o desátky a

118 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 168.

119 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 100.

120 Tamtéž, str. 100 – 101.

jiné zdroje příjmů, a tak vliv klášterů stoupal o to víc. Často se tak stávaly jediným útočištěm pro potřebné.¹²¹

Charitativní činnost klášterů měla do značné míry převahu nad funkcí vysloveně ideologické povahy. Zejména ve městech se kláštery staly rozhodujícím mocenským a ideologickým nástrojem, zasahovaly do většiny oblastí života jejich obyvatel a působily často i v širším okolí. Co se hospodářského vlivu klášterů týká, projevoval se především v tom, že kláštery měly právo získávat majetek zbožnými dary a odkazy pozůstalostí, zádušními dary, případně i z pohledávek a hypoték na domovním a pozemkovém majetku měšťanů. Ve městech se pak celkem snadno zmocňovaly městských nemovitostí, zatížených darovanými rentami, výkupem zbývající části jejich hodnoty. S činností klášterů byla spjata ekonomická, ale také kulturní oblast. Nacházely se při nich důležité školy, dílny všeho druhu, skriptoria a knihovny, z nichž se rozšiřovaly nové formy zemědělské výroby (cisterciáci), vycházeli učitelé a kazatelé (dominikáni, minorité), zde se rozvíjely počátky vědy a latinského písemnictví (benediktini, augustiniáni).¹²²

Prokazování pohostinství patřilo do oblasti prokazování dobrých skutků. Konání dobrých skutků bylo posláním členů klášterních komunit, ale bylo také v jejich bytostném zájmu, neboť tím si každý řeholník vysluhoval věčný život. Řády vítaly jakéhokoliv příchozího a v rámci svých možností mu ochotně poskytovaly stravu a přístřeší. Chudým byl nejčastěji rozdáván chléb, ale i ostatní zbytky od klášterního stolu. Nezřídka se ovšem stávalo, že se na této dobročinnosti přižívovali i lidé, kteří potřební nebyli. Pomoci zneužívali například falešní žebráci, proto byla stanovena určitá maximální lhůta, po kterou směl host v klášteře přebývat. Pro špitální chudé platila také další poměrně přísná pravidla. Mimo jiné bylo předepsáno poslouchat špitálního správce, nevodit do špitálu cizí lidi, v případě sporu se před svatou zpovědí smířit, přičemž stálé svárlivce bylo možno potrestat odepřením jídla. Pijani či hrubě se chovající mohli být ze špitálu vyloučeni. Přísná pravidla se ovšem vztahovala na druhé

121 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 104.

122 SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: život a dílo: (1316 – 1378)*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1979, str. 495.

straně i na řeholníky. Kdo by si například nechal nějaké zbylé jídlo pro sebe, měl být další dva dny za trest o chlebu a vodě.¹²³

Pohostinství a péče o chudé byly finančně náročné a jednotlivé řády tak musely snášet značné hospodářské zatížení. Snažily se proto rozmnožovat svůj klášterní majetek, protože někteří chudí žili v kláštorech i trvale a zajistit tak činnost špitálu nebylo snadné. Chudí byli živeni zejména z výnosů nějaké osady či odkazu dárce „za duši“ jeho nebo někoho z rodiny. To dokládá souvislost fundací s vírou v účinek modliteb za zemřelé. Existují doklady o tom, že bohatí a mocní, kteří se cítili vinni přisvojením cizího majetku, hledali vykoupení v tom, že si dary špitálu zajišťovali za sebe výroční modlitby tzv. *anniversarium*. Při těchto anniversáriích byli chudí podělováni chlebem i penězi.¹²⁴

Byly však i jiné příležitosti, kdy se na chudé pamatovalo. Například „*při smrti řádového rytíře byl po celých 40 dní stravován jeden chudý, při smrti prostého bratra – služebníka řád živil jednoho chudého po 7 dní, aby se tím lépe mohl modlit za duši zemřelého člena*“.¹²⁵

Kromě výživy bylo chudým poskytováno také šatstvo. Mimo klášterní špitály se chudině dostávalo obnošeného šatstva po bratřích nebo sestrách. Navíc při smrti každého člena bylo chudým darováno to nejlepší oblečení zesnulého. V některých špitálech byli dokonce zaměstnání služebníci k upravování obnošeného šatstva a bot pro chudé. Mezi další skutky klášterního milosrdenství patřila také bezplatná lázeň, která byla v prostorách špitálů chudým v určitých dnech nabízena.¹²⁶

3.2 Lékařství a péče o nemocné

Člověk byl Hospodinem učiněn k obrazu svému. Nedodržel však výslovný příkaz Boha a spáchal první hřích. Od tohoto okamžiku byl narušen stav prvotní dokonalosti, člověk byl z

123 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 228.

124 Tamtéž, str. 228.

125 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 133.

126 Tamtéž, str. 134.

rajských míst vyhnán a posléze propadl smrti. Na cestě k ní musel žít v tělesném a duševním utrpení. Tím byla na samém začátku lidské existence dána příčina nemocí a vad, které budou člověka tak důsledně provázet. Toto ochromení je stálou výzvou k překonávání útrap pro Krista a dosažení Boží milosti.¹²⁷

*„Etiologie postižení a nemoci měla za středověku nevyčerpatelný pramen v zásadích vyšší moci. Věřilo se, že jednotlivci, ba celé skupiny lidí, mohou trpět za skutečná i domnělá, konkrétní i nespecifikovaná provinění.“*¹²⁸

Myšlenka, že určitá nemoc je zvláštním trestem za hříšný život byla tedy v křesťanském středověku velmi živá. Na druhou stranu však postižení a nemocní byli vnímáni jako ti, kteří mají Hospodinovo zaslíbení a na ně především bude pamatováno. Navíc představovali prubířský kámen chování ostatních, byli výzvou a zkouškou jejich milosrdenství. Zbavení se neléčitelných vad i útrap duševních a tělesných se pak mohlo udát jedině zázračným způsobem při zcela mimořádné příležitosti. Tou byl příchod Mesiáše a jeho prostřednictvím nastolení království Boha na Zemi.¹²⁹

Syn Boží měl tedy moc uzdravovat. Uzdravení mohlo být způsobeno zázrakem a modlitba se stala lékem proti nejrůznějším nemocem. K modlitbám, v nichž se lidé obraceli bezprostředně na Boha, postupně přibýly také modlitby ke svatým. Někdy dokonce odsunuly do pozadí modlitby, které se k Bohu obracely přímo, neboť se mělo za to, že je lepší mezi hříšníky a Boha vložit prostředníka, který by Bohu přednesl naléhavé prosby bídících. Těmito prostředníky byli zejména Matka Boží a svatí, protože ti se již osvědčili za svého pozemského života a žili nyní v nebi jako Boží přátelé.¹³⁰

Postupně také vznikaly kulty jednotlivých světců, kteří před nemocemi měli ochraňovat. Svatý Blažej byl patronem postižených krčnami nemocemi, svatý Roch měl chránit před morem, svatý Lazar pak byl patronem trpících malomocenstvím. Předlohou pro tyto léčitelské

127 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 122.

128 Tamtéž, str. 168.

129 Tamtéž, str. 124.

130 OHLER, Norbert. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H&H, 2001, str. 35.

zázraky byly právě činy Ježíšovy. Ve 13. století arcibiskup Jacobo de Voragine sepsal tzv. *Legendu Aureu*, kterou byl tento kult svatých obecně rozšířen v celém katolickém světě.¹³¹

Legendy o životě svatých sloužily k podpoře kultu křesťanské církve, k ilustraci žádoucího jednání všech vrstev společnosti, k vytváření kolektivní identity. Světci měli společné charakteristiky. Byli to horlivci, kteří toužili slavně zemřít, aby se stali mučedníky pro Kristovu věc. Ve všech legendách se zázraky uzdravování děly po smrti mučedníka. U jeho hrobu se pak věřící dovolávali jeho přímlov.¹³²

3.2.1 Středověké choroby

Ve středověké společnosti, která měla tak dvojznačný vztah k tělu a původ nemoci vnímala jako následek hříšných činů, měl nemocný či zmrzačený člověk všechny předpoklady ocitnout se na jejím okraji. Problémy těla byly spojovány s pohrdáním, hanbou a odsouzením, ale na druhou stranu s milosrdenstvím, i když bylo doprovázeno strachem před nákazou.¹³³

Šíření nákazy vydatně napomáhal pohyb poutníků, který zesiloval zejména v tzv. *milostivých létech*.¹³⁴ Nebezpečí nákazy bylo samozřejmě tím vyšší, čím těsněji spolu lidé žili. Nemoci si tak vyžádaly více obětí mezi řeholníky než mezi poustevníky, větší množství obětí bylo ve městech než ve venkovských obcích. Ztráty obyvatelstva byly ve 14. století tak vysoké zřejmě i proto, že v této době žilo mnoho lidí právě ve městech. Nedostatečná hygiena měla ve stísněném prostoru za následek rychlý přenos choroboplodných zárodků. Roli hrála také životospráva obyvatelstva. U chudých nedostatek vhodné stravy, u bohatých pak nadbytek.¹³⁵

131 VENCOSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1999, str. 71.

132 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 142.

133 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 308.

134 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 184.

135 OHLER, Norbert. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H&H, 2001, str. 23.

Hromadná onemocnění byla v období středověku pojímána pod názvem moru. Vše, co se pod těmito jmény v historii uvádí, ovšem nebyl pouze mor. Pravděpodobně se také mohlo jednat o úplavici, cholera či jiná onemocnění. Proti epidemiím těchto nemocí se lidé cítili bezmocní. Pokládali je za bič Boží nebo za nástrahu nepřátelskou, uváděli je do souvislosti s nebeskými úkazy, jako bylo zatmění slunce či výskyt komety.¹³⁶ Konkrétně mor byl astrologie uváděn do souvislosti s nepříznivou konjunkcí Saturnu, Jupitera a Marsu.¹³⁷

V období středověku si nejvíce obětí vyžádaly právě epidemie morové, které se po celé toto období vracely ve stále nových vlnách. Nejstrašnější však byly nákazy, které postihly Evropu v raném (540 – cca 750) a pozdním středověku (1348 – cca 1440).¹³⁸

Původ pozdně středověké epidemie je nutno hledat ve střední Asii a její vzplanutí je možno datovat rokem 1333. Z krajů mandžuských vnikla nákaza do Číny, zahubila tam miliony lidí, pak se přenesla do Indie. Obchodními cestami byla přenesena na západ. Cesty vedly jednak přes jižní Rusko, jednak přes Arábii. Odhadem této epidemii podlehl jedna čtvrtina tehdejšího obyvatelstva Evropy. V Čechách se mor ve větší síle objevil roku 1358.¹³⁹

Mor nešetřil nikoho. Přepadal obyvatele znenadání a zbývající život pak bylo povětšinou možné počítat na hodiny. Byl snadno diagnostikovatelný.¹⁴⁰

V období středověku se vyskytovaly dvě formy morového onemocnění. Jednalo se o mor bubonický a mor plicní. V případě moru bubonického se úmrtnost pohybovala okolo 50%, plicní forma pak vedla ke smrti téměř ve všech případech nakažení.¹⁴¹

Bubonický mor byl šířen v důsledku poštípání infikovaným hmyzem, na nějž se infekce přenášela z hlodavců. Těch bylo velké množství, neboť ve středověkých městech, která byla plná špíny, se nacházely příhodné podmínky pro jejich množení.¹⁴² Inkubační doba tohoto

136 VINAŘ, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 8.

137 MAGNER, Lois N. *A History of Medicine*. Florida: Taylor & Francis Group, 2005, str. 156.

138 OHLER, Norbert. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H&H, 2001, str. 21.

139 VINAŘ, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 10.

140 OHLER, Norbert. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H&H, 2001, str. 21.

141 MANGER, Lois N. *A History of Medicine*. Florida: Taylor & Francis Group, 2005, str. 157.

142 Tamtéž, str. 162.

typu moru byla od dvou do šesti dnů. V těchto dnech se bakterie množily v lymfatických uzlinách. Později začal nakažený trpět horečkou, bolestmi hlavy, dýchacími obtížemi. Počínaly se objevovat černé skvrny po celém těle. Proto někdy býval mor označován jako „černá smrt“. Nejcharakterističtějším příznakem však byly bolestivě nateklé uzliny, zejména v oblasti třísel, podpaží a na krku. Toto bylo navíc provázeno neklidem, úzkostí, celkovou zmateností, halucinacemi.¹⁴³

V případě moru plicního se bakterie šířily krevním řečištěm, devastovaly vnitřní orgány a cévy, vedly ke gangréně, vnitřnímu krvácení, krvácení z nosu a uší, k deliriu či kómatu. Smrt obvykle přicházela nejpozději do tří dnů bez toho, že by se objevily hlízy. Tento druh moru byl vysoce nakažlivý a šířil se z osoby na osobu běžným kontaktem. Inkubační doba se pohybovala okolo jednoho dne. Bolest na hrudníku byla doprovázena vykašláváním krvavého hlenu, horečkami a zimnicí. Pacient se dusil a na udušení pak také umíral.¹⁴⁴

Morové rány měly za následek, že se péče o zdravotnictví zlepšila. Byla vytvářena různá opatření, aby byli nakažení izolováni a zamezilo se tak šíření nemoci. Během epidemií vznikaly dále od obydlených míst morové lazarety. V mnoha případech byly obklopeny mořem nebo vodním příkopem.¹⁴⁵

Snahy o izolaci byly příznačné také pro malomocenství, které středověkého člověka sužovalo a děsilo. Tato nemoc měla zdlouhavý průběh a pacienta znetvořovala.¹⁴⁶ Postoj středověkého člověka k malomocenství byl ovlivněn biblickými pasážemi o malomocných. Ti byli považováni za nečisté, hříšné.¹⁴⁷

Při podezření na malomocenství byl nemocný prohlédnut knězem. Pokud byly příznaky nejednoznačné, byl nemocný po čtrnáct dní pozorován. Bylo-li pak malomocenství diagnostikováno, musel se nakažený uchýlit do izolace. Mezi příznaky malomocenství patřily skvrny, uzlíky, boule, vředy a strupy, ztlušťování kůže na obličeji, zejména v oblasti čela.

143 MANGER, Lois N. *A History of Medicine*. Florida: Taylor&Francis Group, 2005, str. 157 – 158.

144 Tamtéž, str. 158 – 159.

145 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 92.

146 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 185.

147 MAGNER, Lios N. *A History of Medicine*. Florida: Taylor&Francis Group, 2005, str. 171.

Charakteristické byly také zvláštní rysy, které vedly k tzv. lvímu obličejí. V pokročilejším stádiu choroby vedly vředové léze k destrukci chrupavek a kostí. Klouby se deformovaly, svalstvo ochabovalo, odpadávala měkká tkáň, především v oblasti prstů na rukou a nohou. Kolem 30% postižených se tak stávalo mrzáky.¹⁴⁸

Církev, obzvláště příslušníci řádu svatého Lazara, o malomocné sice pečovala, ale zároveň pracovala na jejich oddělení od zbytku společnosti. „Občanskou smrt“ osoby uznané za nakaženou, provázel ceremoniál, který bylo možné přirovnat k pohřbu. Poté byl nemocný odveden do *leproserie*, která byla umístěna stranou od lidských sídel. *Leproserie* však byly bohatě zaopatřeny a z almužen pro malomocné neustále proudily dary.¹⁴⁹

Byly vydány přísné předpisy na ochranu společnosti. Malomocní se nesměli dotýkat ničeho, co používali zdraví a svůj příchod museli ohlašovat zvukem řehtačky. Společnost je pozorovala s obavou a leckdy i nenávistí. Malomocným byla připisována sexuální nevázanost, byli podezřelí z hanebných úmyslů. Tato nedůvěra se pak udržovala i ve vztahu k potomkům malomocných, kteří museli žít v oddělených ghettech a bylo jim dovoleno vykonávat pouze určité práce, považované za nedůstojné nebo nečisté. „*Vyloučení malomocných ze středověké společnosti bylo tak zřetelné, že jsou v němčině označováni slovem „Aussätzige“, tzn. vyhoštění. Vyloučení byli navždy.*“¹⁵⁰

Záleželo ovšem na společenském postavení nemocného. Jednalo-li se o zámožného člověka, mohl zůstat i nadále v kruhu rodinném, kde měl díky svému postavení nebo hmotné situaci zajištěnu péči. Nemocného z nižších společenských vrstev však nemoc nutně vyloučila na okraj společnosti. Tito se pak stávali předmětem milosrdenství, žebrali, směli využívat pomoci špitálů a almužen.¹⁵¹

Další nemocí, která sužovala středověkého člověka byla příjice, tedy syfilis. Byla považována za neléčitelnou a docházelo k jejímu rychlému šíření. Nemocní byli v pozdějších stádiích choroby postiženi hnisavými ranami, často se sotva vlekli a vzbuzovali strach a

148 MAGNER, Lois N. *A history of Medicine*. Florida: Taylor&Francis Group, 2005, str. 171 – 173.

149 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 308.

150 Tamtéž, str. 308.

151 Tamtéž, str. 309.

odpor. Na podporu těchto nemocných, z přičinění Kateřiny Fieschi Adornové, vznikaly společnosti Boží lásky. Tyto poskytovaly péči tělesnou i duchovní. Syfilis byla tak nebezpečná, že vyžadovala oddělené ošetřování a přiměřené nemocnice. Pro nemocné tedy byly zakládány tzv. nemocnice nevyléčitelně chorých.¹⁵²

Jinou obávanou nemocí, s níž si středověký člověk nevěděl rady, byla tuberkulóza, označována jako „bílý mor“. Jemu padali za oběť především mladí lidé, častěji ženy. Dále se šířila onemocnění jako černý kašel, cholera, chřipka, malárie, neštovice, příušnice, skvrnitý tyfus, spalničky, tetanus, úplavice, vzteklna či záškrť.¹⁵³

Kromě malomocenství pak byly mezi častými kožními nemocemi nežity, sněti, svrab, vředy, nádory, vyrážky, ekzémy (ohně svatého Vavřince) a růže (ohně svatého Sylvana). Často se vyskytovaly také nemoci vyvolané nedostatkem potřebných látek nebo různé znetvořeniny. Další rozšířenou kategorií tvořily choroby nervové, jako například byla padoucnice (nemoc svatého Jana), tanec svatého Víta.¹⁵⁴

V období hladomoru pak byl častý tzv. ohně svatého Antonína. Byl zapříčiněn tím, že se z obilí do mouky dostával námel. Tato choroba se projevovala jednak fyzicky, ale měla také vliv na psychiku. Postižený mohl trpět pomateností. S ohněm svatého Antonína tedy pronikáme do světa bláznovství.¹⁵⁵

V případě duševních chorob se vycházelo většinou z předpokladu, že nemocný je posedlý. Duševně choří totiž nebyli považováni za nemocné a nebyla jim poskytována zdravotnická péče. Stáli mimo rámec tehdejšího lékařství. Oficiálně byla přijata nauka o tzv. démonománii, dle níž byla duševní onemocnění pokládána za projev a důsledek posedlosti démonem.¹⁵⁶

152 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 94.

153 OHLER, Norbert. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H&H, 2001, str. 22.

154 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 93.

155 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 187.

156 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 101.

Koncepce nakládání s duševně chorými byla tedy ovlivněna tezí, že nevyžadují žádnou společenskou ochranu. Bylo proto možné svěřovat je k zadržení ve věznicích, v útulcích pro potulné žebráky nebo ve sklepních komorách městských špitálů. V zařízeních bývali duševně nemocní leckdy připoutáni okovy a svůj život trávili ve strašlivých podmínkách. Jednalo-li se o klidné nemocné, bývali v klecích vystavováni k pobavení veřejnosti.¹⁵⁷

V souvislosti s lidskou psychikou je možné zmínit ještě hromadné psychózy. Závažnou epidemií psychickou bylo vystoupení flagellantů - mrskačů. Ti v období morových ran provozovali hrubé a neslušné pokání, které vzbuzovalo pobožné pohnutí. Sváděli lid k bludům a k neposlušnosti k církvi.¹⁵⁸

Žádná jiná dějinná epocha než středověk nebyla do takové míry konfrontována s nemocemi a smrtí.¹⁵⁹ Obřady spojené se smrtí se podřizovaly truchlení pozůstalých a počtám, které byly vzdávány zesnulému. Jednalo se o obřady světské a role církve se omezovala v podstatě jen na udělování předsmrtného a posmrtného rozhřešení.¹⁶⁰

3.2.2 Lékaři a lékařské vzdělání

V době raného středověku představovaly kláštery často jediná místa, kde se uchovávala kultura. Byly v nich opisovány rukopisy nejrůznějšího charakteru, včetně knih lékařských. U jednotlivých opatství se tak mohlo rozvinout i takzvané mnišské nebo klášterní lékařství. Střediskem lékařských vědomostí a centrem medicíny se stal benediktinský klášter v Monte Cassino. Vedle klášterů obecně pak vznikaly i nemocnice a klášterní školy, které se stávaly středisky lékařských studií.¹⁶¹

157 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 135 – 136.

158 VINAŘ, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 14.

159 OHLER, Norbert. *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H&H, 2001, str. 7.

160 ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti*. Praha: Argo, 2000, str. 203.

161 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 105.

Významnou představitelkou mnišského lékařství byla například svatá Hildegarda z Bingen. Kromě boje za reformu církve a řeholního života se věnovala také medicíně, a to jak v rovině teoretické, byla autorkou několika lékařských spisů, tak i v praxi, neboť uzdravovala mnoho nemocných. Při své činnosti vycházela jednak z mystických zdrojů, ale také z pohledu na člověka zasazeného do životního prostředí.¹⁶² Její dílo představuje velkolepé podání starého německého světonázoru s jeho spojováním Boha a přírody, Boha a světa, říše a církve, osoby a liturgického společenství.¹⁶³

Potřeba lékařských znalostí vedla ke vzniku první evropské lékařské školy. Tato škola byla založena v 10. století v Salernu. Medicína zde byla pěstována vedle teologie. V dějinách lékařství to bylo poprvé, co zde mohly studovat a pracovat také ženy. Ty se věnovaly převážně oboru porodnickému či pěstování a studiu léčivých rostlin.¹⁶⁴

Mezi další klášterní školy, které se staly významnými středisky lékařských studií, patřily ty v Chartres, Tours či Canterbury.¹⁶⁵

Kromě klášterního lékařství vzkvétalo i lékařství laické, které bylo založeno spíše na zkušenostech a tradicích, než na znalosti spisů. Je však třeba říci, že leckdy se tato forma středověkého lékařství orientovala spíše náboženským citem a nezdědala i pověrou. K terapeutickým účelům sloužil také exorcismus, nejrůznější magické formule či kult ostatků. Přesto měla církev lékařství jako takové v úctě.¹⁶⁶ Ve snaze zamezit pochybné činnosti pseudoléčitelů, přesunula církev od 13. století moc svatých do doby po jejich smrti. Důsledkem těchto snah pak byl rozkvět kultu relikvií, které při doteku mohly způsobit zázrak.

Celkově se mělo ale za to, že středověké lékařství bylo spíše knižní než experimentální a že způsoby léčby byly v podstatě pouze přejímány od Galéna. Významný představitel

162 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 105.

163 HEER, Friedrich. *Evropské duchovní dějiny*. Praha: Vyšehrad, 2000.

164 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 93.

165 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 105.

166 Tamtéž, str. 106.

lékařství této doby Cassiodorus vybízel k četbě Hippokrata a Galéna, která měla být cestou k uschopnění k odpovědnějšímu lékařskému poslání. Jejich teorie byly uznávány po celé období středověku.¹⁶⁷

K významnému kroku západního středověku patřilo prosazení medicíny jako intelektuální činnosti. I přesto se stále objevovaly myšlenky, že člověk jakožto součást makrokosmu, musí být nějak propojen i s nebeskými sférami. Středověký lékař tak musel být také zdatným astrologem a tyto své dovednosti uplatňovat při léčbě. V tomto směru středověká medicína nebyla schopna překročit myšlenkové paradigma starověku. V případě, že se jednalo o zkoumání funkcí a složení lidského těla, to ani nebylo možné. Církev, vnímající člověka jakožto oduševnělou bytost stvořenou k obrazu Božímu nedovolovala, aby lidské tělo bylo zkoumáno zevnitř. Operační zákroky nesměla provádět osoba s lékařským vzděláním, takže chirurgické zákroky poklesly na úroveň řemeslných úkolů. Pitvání lidského těla bylo zakázáno úplně.¹⁶⁸

K dalším charakteristikám středověké medicíny patřil názor, že lékařství se sice zabývá tělem, ale neomezuje se jen na ně. Je tak především lékařstvím duše. Bez boží pomoci byla medicína považována za bezmocnou.¹⁶⁹

Středověká medicína přispěla některými významnými technickými novinkami, zejména v oblasti chirurgie. Jednalo se například o: „*trepanaci, reponování zlomenin, operaci análního píštěle, podvazování hemeroidů, zástavu krvácení kauterizací, vytahování cizích kovových těles pomocí magnetu, zašívání bodných ran na hrudi a mnohé další.*“ Objevem

167 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 106.

168 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 181.

169 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 107.

alkoholu a rtuti se pak obohatila i farmakologie. Zpočátku byl alkohol destilován v klášterech právě k výrobě léčiv.¹⁷⁰

Ve městech byla většina lékařů židovského původu, na venkově se medicínou pak zabývali ti, kterým bylo přičítáno tradiční vědění a zvláštní nadání. Jednalo se například o staré ženy, felčary a ranhojiče, znalce léčivých rostlin, porodní báby. Ranhojičství pěstovali ranlékaři a později také lazebníci a holiči. Tito zdravotníci nebyli doktory medicíny, ale pomáhali tam, kde to lékaři považovali za nehodné jejich úrovně.¹⁷¹

Postavení lékaře bylo ve středověku dvojznačné, neboť měl plnit jak úlohu vědce, tak i člověka manuálně pracujícího.¹⁷² Lékaři tak často mívali ještě jiná povolání. Když se s pokračujícím blahobytem a pohodlím zvětšovaly panovnické dvory, byli ustanoveni lékaři dvorští (*physici regii*).¹⁷³

O úrovni medicíny v českých zemích je možné udělat si obrázek z tzv. regimentů zdraví. Jednalo se o zdravotvědy psané předními lékaři tehdejší doby. Obsahem byla jednak doporučení pro životosprávu, která vycházela ze zkušenosti, a pak popis léčebných metod. Ty ovšem předkládaly návody spíše k věření než k léčbě.¹⁷⁴

V těchto regimentech bylo doporučováno vyvarovat se zlého povětrí, jíst do polo syta, pít do polo pita, rozumně se věnovat pohybu, chodit spát včas a nespát dlouho, být uměřený v citových hnutích. Léčba pak byla založena především na využívání rostlinných léčiv a pouštění krve.¹⁷⁵

První u nás se vyskytující lékařské jméno bylo Thegdag. Jednalo se o třetího pražského biskupa a osobního lékaře knížete Boleslava II. Mezi prvními zmiňovanými byl také biskup

170 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 108.

171 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 219.

172 LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999, str. 20.

173 VINAŘ, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 18.

174 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 216.

175 Tamtéž, str. 216 – 217.

Hýza, který se velmi zaslouhoval o nemocné v Praze a neváhal je navštěvovat v jejich obydlí.¹⁷⁶

Roku 1271 vznikla v Praze katedrální škola u Svatého Víta, na níž přednášel lékařství pozdější pražský biskup Řehoř Zajíc z Valdeka (1230 – 1301). Po založení Karlovy univerzity pak bylo lékařství vyučováno na jedné z fakult. Prvním, kdo začal v Praze přednášet lékařství, byl pravděpodobně Magister Valter, který byl jedním z osobních lékařů krále Jana Lucemburského a později Karla IV.¹⁷⁷ Dále se lze v souvislosti s nově založenou univerzitou setkat se jmény lékařů, jako byli Mistr Havel, Mistr Mikuláš z Jevíčka či Křišťan z Prachatic. Z mistrů univerzity měl ovšem po stránce lékařské největší význam Mistr Zikmund Albík, osobní lékař krále Václava IV.¹⁷⁸

Lékařská fakulta měla svou kolej v nynější Kaprově ulici. Student lékařství musel nejdříve absolvovat dva roky studia na fakultě artistické, a teprve pak se mohl věnovat studiu na fakultě lékařské. Toto studium trvalo pět let.¹⁷⁹

První část studia byla tvořena četbou a diskusí nad významnými lékařskými spisy, zejména Galénovými, Hippokratovými a Avicennovými. V další části pak studium bylo zaměřeno na výuku životosprávy, nauku o léčivech, pulsu, moči. Třetí ročník studia tvořil skutečný přechod od teorie k praxi. Vyučovalo se o horečkách, o jednotlivých chorobách a obecně také o terapeutických zásadách.¹⁸⁰

Po třech letech studia musel student složit bakalářské zkoušky z medicíny. Teprve po jejich složení mohl dostudovat zbývající dva roky. Ty už byly věnovány výhradně praxi, totiž diagnostice a terapii. Ve čtvrtém a pátém ročníku byla vyučována anatomie, chirurgie, nauka o pouštění žilou a o vlastnostech léčivých rostlin, včetně přípravy léků. Navíc každý student

176 VINAŘ, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 28.

177 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 96 – 97.

178 VINAŘ, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 34.

179 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 98.

180 Tamtéž, str. 98.

navštěvoval se svým profesorem pacienty ve městě, anebo pod jeho vedením pracoval ve špitále. Případně s ním ještě docházel do lékáren dohlížet na přípravu léků.¹⁸¹

Zakončení studia pak probíhalo zkouškou, během níž student musel popsat a rozpoznat jemu přidělenou chorobu. Po úspěšném složení zkoušek se stal doktorem lékařství.¹⁸²

3.2.3 Poskytovatelé péče

V období raného středověku byla péče o nemocné realizována v kláštorech. Průkopnický si při tom počínala řehole Benedikta z Nursie. V jeho komunitě byl brán zvláštní ohled na nemocné a staré členy mnišského společenství. Funkce benediktinské řehole byly promítnuty i do plánu kláštera. Jeho uspořádání se stalo vzorem pro výstavbu klášterů pozdějších. V klášteře se poblíž hlavního vchodu nacházela hovorna pro chudé a útulek pro poutníky, na třech místech areálu byla očištná lázeň, ve vzájemné blízkosti pak stál dům pro pouštění žilou, ošetrovna, lékárna s pozemkem pro pěstování bylin a špitál.¹⁸³

Postupně se vyprofilovaly tři typy klášterních sociálních zařízení. Jednalo se o *infirmarium*, klášterní nemocnici, kde byli ošetřováni nemocní řeholníci a případně členové zakladatelské rodiny. Dále hospic, místo určené pro poutníky putující k svatým místům a špitál, původně určený jako útulek pro poutníky, později sloužící jako útulek pro mrzáky, nemocné a staré lidi.¹⁸⁴

Špitály tedy byly zprvu sociálními i zdravotnickými zařízeními. Ve špitálech s převažujícím zaměřením na péči o chudé či staré bylo možno spatřovat budoucí chudinské

181 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 98.

182 Tamtéž, str. 99.

183 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 226.

184 Tamtéž, str. 226.

ústavy. Špitály zaměřené na ošetrovatelskou péči bylo možné chápat jako předznamenání všeobecných nemocnic.¹⁸⁵

Špitál, jakožto zdravotnické zařízení, poskytoval léčebnou péči jak domácímu, tak cizímu obyvatelstvu. Stěžejními hodnotami této péče byla láska k bližnímu (*caritas*) a slabost (*infirmitas*), jež se často spojuje s chudobou a nemocí. Slabým bylo třeba sloužit, jako by se sloužilo samotnému Kristu.¹⁸⁶ Péči poskytoval tzv. *infirmarius*, řeholní bratr, který se řídil pokyny lékařsky vyškoleného mnicha. Tato zařízení byla označována také jako „útulky Páně“ nebo „Boží hotely“.¹⁸⁷

V 11. století došlo k velkému rozmachu špitálů. Postupně jejich zakládání přestalo být výsadou klášterů. Hygiena a strava v nich se zlepšovala, byly podávány pokrmy, které se do té doby vyskytovaly spíše na stolech zámožných lidí. Zdraví ovšem ve špitálech jíst nesměli. Do špitálu v tomto období byli nemocní pravděpodobně jen přijímáni, nikoliv aktivně vyhledávání.¹⁸⁸

V čele špitálu stál špitálmistr, který každý den navštěvoval nemocné a ptal se jich, zda jsou s péčí spokojeni. Vedl také špitální účty, přičemž v tomto směru disponoval téměř neomezenou mocí, protože dobročinnost neměla být vázána žádnými hranicemi rozpočtů. Na chod špitálu dohlížel dále komtur, jehož povinností bylo jedenkrát týdně projít celý špitál. Při příchodu do špitálu mělo být s nemocnými nakládáno jako s pány. Nejprve byli dovedeni ke knězi, jemuž se mohli vyzpovídat. Jejich vlastní oděv byl uschován a místo něj jim byl poskytnut špitální šat. Poté byli uvedeni do nemocničního sálu. Dle prostorových možností byli nemocní rozdělováni podle druhu onemocnění či zranění. Ošetrovatelé měli být nemocným nápomocni ve všech směrech. Rovnali lůžko, pomáhali v chůzi. Každý pacient dostával vlastní bochník chleba, kvůli zamezení nespravedlivého dělení porcí. Aby se

185 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 227.

186 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 108.

187 VENCOSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 99.

188 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 229.

nemocným chléb nepřejdl a byla podporována jejich chuť k jídlu, byl často jeho druh měněn. Ostatně změna pořadí jídel pro podporu chuti byla pravděpodobně jednou z nejdůležitějších léčebných metod. Ve špitále bylo několik lékařů, kteří jediní rozhodovali o podávání léků. Ošetřovatelé pak směli vykonávat pouze jejich nařízení. Dvakrát denně se prováděly vizity. Noční službu přebírali řádoví bratři, kteří se po západu slunce společně s nemocnými modlili. Každou neděli pak špitálem procházelo procesí, při němž bylo čteno evangelium.¹⁸⁹

Od 12. století převažovala funkce špitálu, jakožto poskytovatele péče o nemocné nad původním určením, zaměřeným na poskytování útulku pro poutníky. Do činnosti se začínali zapojovat také laici, kteří se sdružovali, aby založili nebo podporovali nejrozličnější charitativní zařízení. Tyto iniciativy postupně vedly ke specializaci charitativních služeb. Vznikaly tak například útulky pro slepce, domy pro choromyslné či leprosária.¹⁹⁰

Rodilo se také rytířství. Zprvu jako prostředek pořádku a spravedlnosti, později také jako prostředek podpory slabých a obrany církve. Ochrana bezbranných byla pokládána za věc rytířské cti. Postupně vzniklo mnoho rytířských řádů, které dostaly účast na církevní struktuře. Řády tvořili sdružení laici, dodržující stanovy inspirované řeholí svatého Benedikta. Feudalismus příliš neprotestoval, protože v tomto období se moc stále více tříštila a přecházela přímo na lid.¹⁹¹

Nezastupitelnou roli v charitativní péči hrála také různá bratrstva, která se podílela na aktivitách zacílených na různé skupiny potřebných. Vznikaly korporace, jejichž pomoc byla směřována na ty, kteří byli zapsáni do jejich sdružení. Pak bratrstva, která se snažila pomáhat všem. Další pomoc se soustředila na krajany žijící v cizí zemi. Také účel bratrstev se různil. Některá se zabývala budováním špitálu, jiná ošetřováním nemocných, případně opatrováním pohřbů.¹⁹²

189 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 135 – 136.

190 Tamtéž, str. 110.

191 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 87.

192 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 110.

Společnými rysy pro všechna uskupení byly duch evangelia, laický a lidový ráz, nezištnost. Nemocný se pro bratrstva stával pánem a patronem nemocnice, mělo se mu sloužit s láskou a oddaností. „*Obnova se zakládá na znovuoobjevení Kristova lidství, na úctě k němu a na asketickém a kontemplativním ideálu, který byl společný duchovním i laikům. Základem této obnovy je přesvědčení, že privilegovaným místem k setkání s Kristem, představovaným v evangeliu, jsou chudí a nemocní.*“¹⁹³

S řádem Svatého Ducha, který ve Francii založil Guy de Montpellier, bylo spojeno první nemocniční hnutí. Papež Inocenc III. (1198 - 1216) dal vybudovat nemocnici, která měla kapacitu tří set lůžek a byla schopná denně poskytnout potravu tisíci chudých. Jejím vedením byl pověřen právě řád Svatého Ducha. Tato nemocnice měla zásadní postavení a těšila se mnoha výsadám, jak v oblasti zákonodárství, tak v oblastech hmotných i duchovních. Tato instituce představovala jakýsi vzor pro ostatní středověké nemocnice, které přebíraly její pravidla, stanovy i uspořádání a byly jí podřízeny.¹⁹⁴

3.2.4 Poskytovatelé péče v českých zemích (Praze)

V českých zemích se „nemocniční“ soustava vyvíjela obdobně. Stejně tak byly při kostelech a klášterech zřizovány řádové nemocnice, útulky pro starce, slepce. Mezi řehole, které se věnovaly činnosti v této sféře, patřili například antonité neboli špitálníci svatého Antonína. Ti pečovali především o nakažené námelovou otravou. Od biskupa Tobiáše z Bechyně dostali v roce 1281 povolení vybírat v pražské diecézi almužnu.¹⁹⁵

193 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 89.

194 Tamtéž, str. 92.

195 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 227.

Dále v našich zemích působili johanité, jejichž nemocniční stanovy se staly vzorem i pro jiné poskytovatele péče. Nejvýznamnější komenda tohoto řádu u nás byla založena ve Strakoněch, kde bylo pečováno o 14 potřebných.¹⁹⁶

Není možné nezmínit působení křížovníků s červenou hvězdou, založených Anežkou Přemyslovnou, kteří se důsledně věnovali chudým churavcům. Kromě Prahy působili také v Mostě a Chebu.¹⁹⁷

Řád křížovníků s červenou hvězdou byl jediným řádem, který vznikl v Čechách. Zatímco měl od samého počátku přesně vytčený úkol, totiž pečovat o nemocné a chudobné, málo je známo o jeho počátcích. Je ovšem možné dohledat, že se zpočátku jednalo o bratrstvo skládající se ze zbožných laiků, založené s pomocí menších bratří, jehož představený měl titul „magister“ - mistr. Členové bratrstva se nazývali bratři. Většina z nich byla šlechtického původu.¹⁹⁸

Na žádost Anežky Přemyslovny změnil roku 1237 papež Řehoř IX. bulou špitální bratrstvo na samostatný řád, dal mu řeholi svatého Augustýna, vyňal ho z placení papežských desátků, dovolil členům nového řádu případně přejít k přísnějšímu řádu, udělil mu imunitu vůči biskupským trestům, svobodnou volbu představených a uložil mu nominální roční poplatek na důkaz přímé závislosti na Svatém stolci. Řád toto papežské rozhodnutí považoval za úkon vlastního založení.¹⁹⁹

V roce 1250 požádala Anežka Přemyslovna papeže Inocence IV., aby řádu udělil zvláštní rozpoznávací znamení. Rozlišovacím znamením členů řádu se tak stal rudý kříž s rudou hvězdou.²⁰⁰

196 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 227.

197 Tamtéž, str. 227.

198 POLC, Jaroslav. *Světice Anežka Česká*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1988, str. 41.

199 Tamtéž, str. 41.

200 Tamtéž, str. 42.

V Chomutově, ale i v Praze, působili němečtí rytíři. Charitě a špitálnictví se ovšem věnovalo mnoho řádů. V českých zemích je doložena práce benediktinů, minoritů, cisterciáků, cyriáků, strážců Božího hrobu a dalších.²⁰¹

Obrázek o časovém vývoji špitálnictví si lze učinit v Praze. Zde v 10. století počaly vznikat špitály klášterní i městské, založené církevními činiteli, členy panovnického rodu, patriciji či městem Prahou.²⁰²

V zemích českých se uvádí první špitál na území pražském, na pravém břehu vltavském²⁰³, kde byl roku 929 knížetem Boleslavem I. při kostele Panny Marie před Týnem zřízen špitál, zvaný Týnský. Měl sloužit jako azyl pro 12 chudých nemocných a po dlouhou dobu byl jedinou pražskou nemocnicí. Připomínán byl ještě o více než dvě stě let později, kdy jej český král Soběslav I. daroval se všemi právy a povinnostmi vyšehradské kapitule. Jeho poslání zaniklo až kolem roku 1274, kdy už v Praze byly zřízeny špitály další.²⁰⁴

V pozdější době byl králem Vladislavem I. zřízen špitál Panny Marie při klášteře rytířů svatého Jana Jeruzalémského, kteří dostali jméno rytířů rhodských či maltézských (johanitských) a jejich posláním bylo chránit putující do Svaté země.²⁰⁵

Pánové z Rýzmburka založili pro řád křížovníků, strážců Božího hrobu, kostel svatého Václava v Praze Na Zderaze. Ti pak při něm zřídili špitál.²⁰⁶ Tento řád se však brzy začal více věnovat duchovní správě a od špitálnické činnosti upustil. Špitální činnost rozvíjel také

201 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 227.

202 Tamtéž, str. 229.

203 VINAR, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 15.

204 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 187.

205 VINAR, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 15.

206 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 187.

templářský řád. Tito měli klášter mezi Celetnou ulicí a kostelem svatojakubským. Řád byl ovšem zrušen na církevním sněmu, takže některé jeho domy u nás převzali johanité.²⁰⁷

Roku 1234 pro rytířský řád křížovníků s červenou hvězdou založila kněžna Anežka Přemyslovna kostel svatého Františka na Starém Městě a při něm též špitál svatého Františka, v němž bylo možné pečovat až o 37 chorých, trpících jakoukoliv nemocí.²⁰⁸

Pro špitální řád cyriaků byl Přemyslem Otakarem II. zřízen na Židovském Městě pražském klášter se špitálem a kostelem svatého Kříže Většího. Později v jedné části klášterního špitálu zřídil řád Milosrdných bratří ústav pro choromyslné kněze.²⁰⁹

Špitál, podléhající tzv. městskému právu, který tak nebyl spravován žádným řádem, byl roku 1281 založen na Novém Městě pražském, v místech mezi dnešní ulicí Lazarskou a Spálenou. Jednalo se o špitál svatého Lazara, jenž sloužil výhradně k péči o malomocné. Byl to tzv. *domus leprosorum*.²¹⁰

Mezi další zařízení patřil také špitál založený bohatým šlechticem Bohuslavem z Olbramovic. Tento špitál vznikl ve farnosti svatého Kříže většího na Starém městě, při kostele Šimona a Judy. Po roce 1620 ho převzali Milosrdní bratři. Dnešní nemocnice v ulici Na Františku je pokračovatelkou jeho tradice.²¹¹

Špitál, určený výhradně pro nemajetné a zchudlé, kteří ve stáří onemocněli, byl zřízen při klášteře svatého Ambrože na Novém Městě pražském na místě dnešního kapucínského kostela svatého Josefa na náměstí Republiky. Roku 1350 ho založil Johlin Jakubův z rodu Velflovičů.²¹²

Pod Vyšehradem pak byl o něco později založen špitál svaté Alžběty. Tento špitál založil pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi a byl určen pro 12 pražských občanů, kteří upadli do

207 VINAŘ, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, str. 16.

208 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 187.

209 Tamtéž, str. 187.

210 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 188.

211 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 229.

212 Tamtéž, str. 229.

chudoby. O necelých sto let později přešel tento špitál pod pravomoc městské rady pražské. Kromě tohoto špitálu založil pražský arcibiskup na Hradčanech také špitál svatého Antonína, který byl určen výhradně pro 18 nemocných kněží. Později v něm mohlo být navíc pečováno o 15 nemocných jeptišek.²¹³

Roku 1484 byl občany Menšího Města pražského v blízkosti Malostranského náměstí založen rozsáhlý špitál, který se skládal ze tří domů, zahrady a hřbitova. Byl v něm zaměstnán medik i chirurg. Nemocné, umístěné ve dvou velkých síních, ošetřovali čtyři civilní opatrovníci. Ti byli placeni pražskou obcí a ve špitále museli povinně bydlet. Později byl špitál přeměněn v chudobinec.²¹⁴

Okolo roku 1500 byli do špitálu za Poříčskou bránu odsunuti nemocní trpící syfilitidou. V tomto období došlo totiž k značnému rozšíření této choroby.²¹⁵

Špitál svatého Bartoloměje vznikl roku 1505, kdy obec novoměstská zakoupila pod Slovany dům a zřídila v něm prostor pro 48 nemocných a nemajetných osob.²¹⁶

Jak lze vidět, špitálů nevznikalo ve středověké Praze málo a leckdy byly i specializované na určitý druh choroby. Je však třeba říci, že ale nebyly určeny pro každého. Přednostně do jejich péče byli přijímáni ti, kteří měli vůči špitálu nějaký nadační nárok, případně mohli pořídit odkaz ve prospěch špitálu. Teprve zbylá místa mohla být obsazena nemajetnými pacienty. Jen ojediněle mohli být přijímáni duševně choří, ale jak už bylo řečeno, většinou jim byla věnována minimální pozornost.²¹⁷

Finanční situace těchto špitálů byla velmi dobrá. Od církve i panujících knížat měly propůjčeny určité výsady. K vlastnímu prospěchu měly část vybraných soudních pokut, z jim darovaných zemských statků a vsí si mohly vybírat daně. Navíc byl činěn nátlak, aby šlechta ve prospěch špitálů dávala movité i nemovité dary. Nezřídka byli nemocní také

213 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 188.

214 Tamtéž, str. 230.

215 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 230.

216 Tamtéž, str. 230.

217 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 189.

přesvědčování, aby odkázali svůj majetek špitálu jako odměnu za léčení a ošetřování ve stáří.²¹⁸

3.3 Další služby charity

Kromě chudých a nemocných se středověká charitativní péče zaměřovala také na další ohrožené společenské skupiny. Jednalo se například o sirotky či zajatce a otroky. Charitativní činnost se promítala také do úsilí o ochranu míru.

Slabý je v Písmu skryt především za postavou sirotka. Ten se pro svou slabost vždy těší Hospodinově zvláštní přízni. Ten nejvíce potřebuje, aby byla hájena jeho práva, aby někdo zakročil proti těm, kteří ho ohrožují. Pojem sirotka evokuje typ lidského osudu, kdy je osamělost ještě násobena bezmocností. Bez ochrany nemůže sirotek přežít.²¹⁹

Dítě nebylo ve středověké společnosti ceněno příliš vysoko, což samozřejmě nebránilo rodičům, aby své děti milovali, ale pohlíželi na ně hlavně jako na dospělé, kteří z nich jednou vyrostou a přáli si, aby se tak stalo co možná nejrychleji.

V období středověku bylo velké množství opuštěných dětí. V tom, zda se ujímat odložených dětí, měla středověká společnost dilema. Když tak totiž činila, musela opatrovat obrovské množství dětí a neměla pak prostředky na jejich opatrování.²²⁰

Do špitálů byly přijímány kromě nemocných i pohozené děti a také těhotné ženy. Byla-li matka dítěte chudá nebo těžce nemocná, mohlo být dítě na určitou dobu předáno do péče

218 VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. Praha: Karolinum, 1996, str. 189.

219 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 128.

220 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 113.

chůvy. Později bylo matce navraceno. Nebyla-li ovšem matka schopná sama dítě vychovávat, navštívil ji špitálmistr a dohodl se s ní na předání potomka nevlastní matce.²²¹

Od 13. století nacházely děti, společně s dalšími lidmi na okraji společnosti, útočiště v městských útulcích. Někdy tam chudí odkládali své děti v naději, že je tak ochrání před hladem a později si je budou moci vzít zpět. Úmrtnost v těchto útulcích však byla značná, takže umístěním dítěte do útulku se často na jeho osudu mnoho nezměnilo.²²²

V jiných zemích byly pro nalezence i sirotky zřizovány útulky. První instituce tohoto typu vznikaly zejména ve Francii a Itálii. Dětem v nich byla poskytována nejen základní péče, ale někdy se mohly naučit také řemeslu. V případě, že nalezinec či sirotčinec nebyl dostupný, bylo dítě svěřeno k opatrování jednotlivcům. Přístupy se různily. Někde povinnost postarat se o tyto děti ležela na farnostech, jinde se jí ujímaly obce či státní úředníci.²²³

Po stránce majetkové bylo odírání sirotků běžnou praxí, a to jak v době, kdy bylo smyslem poručenství spravování sirotkova majetku, tak v době, kdy byla na poručníkovi také výchova sirotka. V této věci musely zasahovat soudy, a to zejména v „nalezení práva“ ve věci jejich movitého i nemovitého majetku. Poručenství se nakonec stalo právně nejlépe zajištěným institutem pro ochranu dětí.²²⁴

Další středověkou charitativní činností bylo vykupování otroků nebo spíše nevolníků. Ti už nebyli, tak jako otroci, výlučným majetkem svého pána, ale patřili „půdě“, od níž se dle zákona nemohli odloučit. I církve měla ve vlastnictví tyto nevolníky, určené na statcích k různým zemědělským pracím, kteří jí byli darováni zároveň s polnostmi.²²⁵ Několikrát do roka jich ale mnoho osvobozovala a totéž doporučovala i laikům. Propouštění nevolníků

221 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 137.

222 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 231.

223 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 113 – 114.

224 TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, str. 168.

225 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 82.

ovšem nebylo snadným procesem. Osvobozené osoby bylo totiž třeba vybavit přiměřenou částkou peněz a následně je opět zařadit do nového vztahu závislosti, ať už na církvi či lenním pánovi. Tento nový vztah měl být pojistkou před životní nejistotou a hladem. Bez těchto záruk církev proces osvobození nedovolovala.²²⁶

Pro ty, kteří v nevolnictví zůstávali, byly na druhou stranu vydávány zákony, které měly podmínky jejich nevolnického vztahu zlidšťovat. Směrnice tak směřovaly k nerozlučnému manželství nevolníků a zároveň k zamezení toho, aby se jejich ženy staly kořistí pánů. Nevolník měl také možnost přijmout kněžské a biskupské svěcení nebo vstoupit do kláštera.²²⁷

Jiným oborem středověké charitativní činnosti se stalo vysvobozování zajatých křesťanů, kteří na své cestě do Svaté země upadli do zajetí a otroctví. Zpočátku probíhalo vykupování zajatých neorganizovaně a roztroušeně. Okolo roku 1200 však zásluhou svatého Jana z Mathy a svatého Felixe z Valois vznikl specializovaný řád trinitářů. Jeho stěžejní činností bylo právě vykupování a záchrana otroků z mohamedánského zajetí.²²⁸

Této charitativní činnosti se věnoval také řád mercedáriů. Ten v roce 1235 založil svatý Petr Nolasco. Na pokrytí výloh přispíval řád třetinou svých příjmů, další prostředky pak získával žebráním. Činnost řádu byla velmi náročná, pojily se s ní daleké cesty plné strádání a nemocí. Nezřídka se také stávalo, že sami členové řádu při svém poslání upadali do otroctví. Počet vykoupených křesťanů se v případě trinitářů vyšplhal do několika set tisíc. U mercedáriů se pak počet osvobozených pohyboval kolem sedmdesáti tisíc.²²⁹

Jak už bylo mnohokrát zmíněno, bylo období středověku epochou, v níž se střídaly nejrůznější náročné situace. Středověký člověk byl vystaven válkám, hladomoru, epidemiím.

226 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 114.

227 Tamtéž, str. 114.

228 Tamtéž, str. 115.

229 Tamtéž, str. 115.

Často tak docházelo k tomu, že si bylo nutné v takových situacích půjčovat peníze k zajištění živobytí. Ty však byly půjčovány na neúměrně vysoký úrok, jednalo se v podstatě o lichvu. Objevovaly se snahy, jak strádající před lichvou chránit. Dobrodiním pro strádající lid se staly tzv. *Montes Pietatis*. Tyto instituce se postupně šířily z místa svého vzniku, z Itálie, do celé Evropy. Stalo se tak zásluhou františkánského řádu, zejména vlivem svatého Bernardina z Feltre. Františkánský řád odsuzoval lichvu a podněcoval věřících ke sbírkám na vytvoření fondů pro zastavárnu. Při každé potřebě se lidé mohli na fond obracet a odevzdávali zástavu ve dvojnásobné hodnotě, než byl vypůjčený obnos.²³⁰ Do určité doby se musela jistina splatit, jinak se prodala. To, co se utřilo z prodeje nad vypůjčenou sumu, obdržel zpět majitel. Na úhradu režie byl brán zanedbatelný úrok nebo dokonce žádný.²³¹

Podobně fungovaly obilní fondy, v nichž se hromadily zásoby zrní. Ty pak v případě nouze byly propůjčovány rolníkům, nebo aby se nasýtil hladový lid. Tento druh pomoci byl založen františkánem Andreou z Faenzy.²³²

Pro ochranu míru vzniklo na konci 10. století ve Francii „hnutí Božího míru“. Cílem tohoto hnutí, podporovaného především klášterem v Cluny, bylo dosažení ochrany obyvatel pomocí pohrůžky církevních trestů. Byly to snahy o zabránění zneužívání moci na úkor kostelů a chudých. Mírové ligy spadaly pod vedení místního biskupa, měly dány přesné stanovy. Disponovaly vlastním úřednictvem a ozbrojenou silou, která měla potlačovat porušování dohody, že se v určité dny nemá válčit. Tato činnost přispívala k omezení bojů a krveprolévání.²³³

230 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 93.

231 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 118.

232 MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, str. 94.

233 ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, str. 119 – 120.

ZÁVĚR

Počátek středověku s sebou přinášel rozklad společenských struktur, svět byl sužován morovými epidemiemi, životní podmínky byly katastrofální. Nepříznivé podmínky pak přetrvávaly víceméně po celé období středověku. Bylo tak třeba postarat se o velké množství ať už fyzicky či sociálně strádajících. Tohoto úkolu se zhostila církev, naplněná duchem bliženecké lásky, následující Kristův příklad.

V charitativní péči měla církev zpočátku výhradní postavení. Ve své pomoci se zaměřovala na uspokojování nejzákladnějších potřeb. Zajišťovala přístřeší, poskytovala stravu, možnost hygieny, později i péči léčebnou. V neposlední řadě poskytovala také péči duchovní.

Pomoc těm, kteří si své potřeby nebyli schopni zajistit sami, poskytovali nejprve biskupové při diakoniích. Později se centry charitativní péče staly kláštery, v nichž bylo praktikováno mnišské lékařství. Počátkem vrcholného středověku se počala rozvíjet speciální zařízení určená k péči o chudé a nemocné. Jednalo se o špitály, které byly zprvu zřizovány při kláštorech. Následně se ve středověké charitativní péči počínali angažovat také laici. Vznikaly rytířské řády a nejrůznější bratrstva. Postupně docházelo ke specializaci charitativních služeb.

Charitativní péče ovlivnila vývoj a podobu péče o potřebné na několik století a působí dodnes.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Prameny:

BIBLE. *Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad.* Praha: Biblická společnost v ČR, 1990.

Sekundární literatura:

ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti: (Orig.: L'homme devant la mort).* Vyd. 1. Přeložila Danuše Navrátilová. Praha: Argo, 2000, 400 s. ISBN 80-7203-286-0.

DORAZIL, Otakar. *Světové dějiny v kostce: historická příručka.* 4. přeprac. a dopl. vyd. Vimperk: Papyrus, 1997, 533 s. ISBN 80-85776-73-1.

HEER, Friedrich. *Evropské duchovní dějiny: (Orig.: Europäische Geistesgeschichte).* Vyd. 1. Přeložil Martin Žemla. Praha: Vyšehrad, 2000, 786 s. ISBN 80-7021-333-7.

LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy: (Orig.: La civilisation de l'occident médiéval).* Vyd. 2. Přeložil Josef Čermák. Praha: Vyšehrad, 2005, 704 s. ISBN 80-7021-808-8.

LE GOFF, Jacques. *Středověký člověk a jeho svět: (Orig.: L'uomo medievale).* Vyd. 1. Přeložil Ondřej Bastl. Praha: Vyšehrad, 1999, 320 s. ISBN 80-7021-274-8.

MAGNER, Lois N. *A History of Medicine.* Vyd. 2. Florida: Taylor&Francis Group, 2005, 611 s. ISBN 0-8247-4074-2.

MESSINA, Rosario. *Dějiny charitativní činnosti: (Orig.: Storia della carita: cuore della Chiesa).* Přeložila Terezie Brichtová. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, 148 s. ISBN 80-7192-859-3.

OHLER, Norbert. *Umírání a smrt ve středověku: (Orig.: Sterben und Tod im Mittelalter).* Vyd. 1. Přeložil Vladimír Petkovič. Jinočany: H&H, 2001, 409 s. ISBN 80-86022-69-2.

POLC, Jaroslav. *Světice Anežka Přemyslovna*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1988, 165 s.

SCHOPENHAUER, Arthur. *O vůli v přírodě a jiné práce: (Orig.: Über den Satz vom Grunde; Über den Willen in der Natur; Die Grundprobleme der Ethik)*. Vyd. 1. Přeložil Milan Váňa. Praha: Academia, 2007, 599 s. ISBN 978-80-200-1547-1.

SOKOLOV, Vasil Vasiljevič. *Středověká filozofie*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1988, 476 s.

SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV.: život a dílo: (1316 – 1378)*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1979, 720 s.

ŠMERDA, Hynek. *Křesťanská charita od počátku do konce středověku: (s přihlédnutím k jižní Moravě)*. 2. přeprac. a rozš. vyd. u nakl. Jiří Polach. Břeclav: Nakladatelství Jiří Polach, 2011, 174 s. ISBN 978-80-905076-0-9.

TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Pedagogická fakulta, 2000, 248 s. ISBN 80-86039-90-0.

VENCOVSKÝ, Eugen. *Psychiatrie dávných věků: od Hippokrata k Pinelovi*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996, 222 s. ISBN 80-7184-226-5.

VINAŘ, Josef. *Obrazy z minulosti českého lékařství*. 1. vyd. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1959, 231 s.

Encyklopedie a slovníky:

BERGER, Rupert. *Liturgický slovník: (Orig.: Neues Pastoralliturgisches Handlexikon)*. Přeložil Václav Konzal. Praha: Vyšehrad, 2008, 588 s. ISBN 978-80-7021-965-2.

LAMAITR, Nicole, Véronique SOT a Marie-Thérèse QUINSON. *Slovník křesťanské kultury: (Orig.: Dictionnaire culturel du christianisme)*. Vyd. 1. Přeložil Jan Binder. Praha: Garamond, 2002, 446 s. ISBN 80-86379-71-8.

LE GOFF, Jacques, Jean-Claude SCHMITT a Franco ALESSIO. *Encyklopedie středověku: (Orig.: Dictionnaire raisonné de l'Occident médiéval)*. Vyd. 1. Přeložila Lada Bosáková. Praha: Vyšehrad, 2002, 936 s. ISBN 80-7021-545-3.

RAHNER, Karl a Herbert VORGRIMLER. *Teologický slovník*. Vyd. 2. Přeložil Jan Kranát. Praha: Vyšehrad, 2009, 491 s. ISBN 978-80-7021-934-8.

SUMMARY

The Church always shown interest in the world of sick and those suffering. In its activities it was inspired by opinions and example of Jesus Christ. Help to those in need was considered as integral part of Churches mission. It responded to this challenge by organising help and care.

Middle Ages were hard period afflicted by famine, epidemics or wars. Many due to these adverse conditions therefore found themselves in need of Churches care and cried for its help.

The first part of the thesis was tasked with defining the term charity and focuses on the problematic of charity in period of early Christian Church. It briefly elaborates on Christian charity as a history of love, with Jesus Christ in its beginning as an impulse for apostles, first Christian communities, Christians living in age of persecution and later in times of free Church.

The second part is dedicated to Middle Ages. It attempts to provide intellectual and social frame in which charity in this time found itself. In sub-chapters it determines the historical period of Middle Ages, characterises living conditions in that period with focus on social and economical aspects. Also a short excursion into Middle Age man's mind is taken.

The last and the largest part of the thesis consists of description of charity work in the Middle Ages. It's attention is focused on care for others, care for the sick and other charity services. In all cases the problematic is considered from the both perspectives, the charity carers as well as the care recipients. In more detail is than described the care for sick, mentioning medieval diseases, medicine and certain institutions providing care in medieval Prague.